

Министерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
кафедра соціальних структур та соціальних відносин

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«ЧИННИКИ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗІЇ У СУСПІЛЬСТВІ»

Спеціальність: 054 Соціологія
Освітня програма: Соціальні технології
Освітній ступінь: магістр
Кваліфікація: магістр соціології

Авторка:
Сердюк Яна Іванівна,
студентка II року магістратури

Науковий керівник:
Мазурик Олег Володимирович,
доктор соціологічних наук, доцент

Магістерська робота допущена до захисту
рішенням кафедри соціальних структур та соціальних відносин

Протокол № _____ від « ____ » _____ 2025 р.

Зав. кафедри _____ Мазурик О. В.

Київ 2025

Реєстрація_____
номер_____
дата_____
підпис лаборанта кафедри**Рекомендовано
до захисту**_____
підпис наукового керівника_____
ім'я, ПРІЗВИЩЕ наукового керівника**Результат захисту**_____
оцінка_____
дата захисту**Голова ЕК**_____
підпис_____
ім'я, ПРІЗВИЩЕ**Члени ЕК**_____
підпис_____
ім'я, ПРІЗВИЩЕ_____
підпис_____
ім'я, ПРІЗВИЩЕ_____
підпис_____
ім'я, ПРІЗВИЩЕ_____
підпис_____
ім'я, ПРІЗВИЩЕ**Секретар ЕК**_____
підпис_____
ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Анотація: Робота пропонує соціологічне осмислення інклюзії як багатовимірного комплексу процесів створення умов для включення всіх, зокрема, вразливих груп, до соціального життя. Послугуючись ідеями конструктивізму, інтерпретивізму, трансформаційної парадигми, акцент зроблено на залученні людей з інвалідністю, ветеранів із інвалідністю у дослідження інклюзії. Робота має партисипативний дизайн, базується на комплексній методології, що включає аналіз фахової літератури, нормативно-правових актів, аналітичних звітів, а також проведення інтерв'ю з представниками цільових груп та експертами. Дослідження спрямоване на аналіз чинників сприяння підвищення інклюзії: інфраструктура, поінформованість, законодавство, проактивна соціальна позиція, особиста вмотивованість тощо. У підсумку розроблено перелік рекомендацій вектору робіт у сфері інклюзії на період післявоєнного відновлення.

Ключові слова: соціальне включення, інклюзія, вразливі групи, люди із інвалідністю, ветерани з інвалідністю.

Annotation: The research provides a sociological understanding of inclusion: a complex of processes to create conditions for the involvement of all, including vulnerable groups, in social life. Based on the ideas of constructivism, interpretivism, transformational paradigm, the study focuses on the involvement of people and veterans with disabilities. The study has a participatory design and is based on a comprehensive methodology that includes analysis of professional literature, regulations, analytical reports, interviews with representatives of target groups and experts. The study aims to analyse the factors that contribute to increasing inclusion: infrastructure, awareness, legislation, proactive social position, personal motivation, etc. As a result, it developed a list of recommendations for work in the sphere of inclusion for the period of post-war recovery.

Key words: social participation, inclusion, vulnerable groups, people with disabilities, veterans with disabilities.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕНЬ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗІЇ.....	8
1.1. Концептуалізація ключових понять дослідження.....	8
1.2. Парадигмальні фрейми й методологічні рішення для досліджень у сфері інклюзії.....	19
Висновок до першого розділу.....	24
РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗІЇ У КОНТЕКСТІ ЦІЛЬОВИХ ГРУП ДОСЛІДЖЕННЯ.....	25
2.1. Огляд аналітичних матеріалів щодо можливостей залучення людей і ветеранів з інвалідністю до досліджень потреб вразливих груп.....	25
2.2. Статистичні дані цільових груп дослідження.....	29
Висновок до другого розділу.....	31
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗІЇ.....	32
3.1. Особливості планування дослідження та рекрутингу інформантів.....	32
3.2. Досвід людей з інвалідністю та ветеранів з інвалідністю щодо практик у сфері інклюзії та розвитку безбар'єрного суспільства.....	35
3.3. Рекомендації щодо розвитку інклюзії в Україні у часи післявоєнного відновлення.....	46
Висновок до третього розділу.....	48
ВИСНОВКИ.....	49
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51
ДОДАТКИ.....	56

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціальна реальність – це результат у динаміці, це продукт постійної взаємодії різних суспільних акторів. Ці взаємодії мають різні передумови, контекст, культурні особливості, очікувані результати, наслідки та соціальні ефекти. Модерні суспільства часто балансують між дискурсами примноження прогресу, вирішення труднощів і задоволення нагальних потреб різних груп населення. У контексті реалій України, яка бореться за свою незалежність, території, права, свободи, можливості обирати і мати стабільне майбутнє – зараз надважливою місією, із очікуваними довгостроковими позитивними соціальними ефектами, є зміцнення сили духу і закріплення відчуття потрібності у всіх її громадян і громадянок. Одним із підходів для реалізації цієї ціннісно-орієнтованої місії є орієнтування державних і громадських інституцій на розвиток практик і принципів інклюзивного суспільства. У потоці великої кількості праць, які так чи інакше зачіпають технологічні виміри «соціального включення», на перший погляд, може здатися, що ця тематика є достатньо розвиненою й нові напрацювання не матимуть прикладної значущості. Проте, український контекст, у якому постійно з'являються наративи про допомогу, підтримку, супровід, інтеграцію і т.д. характеризується збільшенням чисельності і появою нових вразливих груп населення, що у свою чергу, означає підвищення суспільного запиту на практики інклюзії, гарантії і можливості бути частиною повноцінного соціального життя. Обраний фокус кваліфікаційної роботи є реакцією на актуальний попит залучення й врахування історій і досвіду вразливих категорій населення, зокрема людей з інвалідністю та ветеранів із інвалідністю, дослідження потреб яких хоч і є в професійному полі, проте, напевно, їхня кількість ще недостатня для забезпечення якісної посередницької функції соціологічного знання між суспільством і державою.

Ступінь наукової розробки теми. Комплекс науково-обґрунтованих напрацювань нашої роботи містить праці як закордонних дослідників і дослідниць, так і українських. Ми опиралися на теоретичні внески П. Бергера,

Т. Лукмана, Г. Блумера, Дж. Александера, Ю. Габермаса, Т. Куна, Д. Мертенс, М. Андерсона, С. Голмстена, Д. Елдера-Васса, Д. Оллмана, Л. Гумпловича, М. Дейлі, Г. Сільвера, М. Крішлера, Дж. Павелла, І. Піт-Тен Кейта. Українські дослідники й дослідниці, що мають напрацювання у сфері інклюзії, це: Ю. Савельєв, Е. Лібанова, І. Цимбалюк, А. Колосок, І. Євдокимова, С. Горбунова-Рубан, Л. Климанська, В. Савка, Н. Хома, В. Піча, Я. Турчин, Є. Бородін, Н. Сорокіна та інші. Під час організації соціологічного дослідження користувалися працями М. Кротті, Е. Беббі, Дж. Кресвелла, К. Кріппендорфа, а також В. Паніотто, Н. Харченко та С. Сальнікової. Також значну частину джерел складають законодавчі акти, аналітичні звіти соціологічних досліджень.

Наукова новизна. Робота є спробою комплексного аналізу теоретичних засад, нормативно-правових директив, емпіричних даних й окреслення перспективи їхнього поєднання у контексті реалізації соціологічних досліджень у сфері інклюзії, де цільовою групою виступають люди з інвалідністю, ветерани з інвалідністю та їхнє близько коло.

Об'єктом дослідження є діяльність державних установ і громадських організацій у сфері інклюзії щодо вразливих груп населення. *Предметом* – чинники сприяння розвитку інклюзії у суспільстві.

Мета дослідження – дослідити чинники, які підвищують рівень інклюзії в українському суспільстві. Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних завдань:

- 1) описати теоретико-методологічні основи інклюзивної діяльності в соціогуманітарних науках;
- 2) виокремити парадигмальні фрейми для досліджень інституціоналізації інклюзії, зокрема, із врахуванням українських реалій;
- 3) з'ясувати основні прогалини політик інклюзії в українському суспільстві;
- 4) дослідити чинники, які позитивно впливають на розвиток інклюзії;

- 5) відрефлексувати досвід дієвих акторів у громадах із числа ветеранів, осіб з інвалідністю та людей, які адвокатують розвиток безбар'єрності в Україні;
- б) сформулювати рекомендації щодо підвищення рівня інклюзії в Україні у часи післявоєнного відновлення.

Під час написання роботи нами було використано *теоретичні методи дослідження*: ретроспективний і системно-структурний аналіз, порівняння, узагальнення, класифікація та систематизація наявних знань, *методи збору даних*: глибинні інтерв'ю (телефонні, за допомогою дистанційних засобів зв'язку онлайн), експертні інтерв'ю (онлайн), аналіз документів (desk research/кабінетне дослідження), а також *методи аналізу нечислових даних*: якісний контент-аналіз, дискурс-аналіз.

У практичній частині роботи презентуються результати власного пошуково-описового дослідження, яке має *ідеографічний* тип пояснення. Мета роботи сфокусована на розвитку *трансформативного* потенціалу, яким зможе скористатися досить широке коло стейкхолдерів, відповідно, дизайн тяжіє до *партисипативного* підходу (дослідження з участю), хоч і має певні методологічні особливості. У якості контрольних метрик ми фокусувалися на конструктивній валідності (Construct Validity)¹ та змістовній валідності (Content Validity)².

Відповідно до предмета, мети і завдань дослідження *структурно робота складається* зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

¹ Trochim, William M. The Research Methods Knowledge Base, 2nd Edition. – 2001. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://conjointly.com/kb/table-of-contents//>

² Babbie E. R. The practice of social research / E.R. Babbie. – 15th Edition, International Edition. – Wadsworth: Cengage Learning, 2020.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕНЬ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗІЇ

1.1. Концептуалізація ключових понять дослідження

Відправною точкою нашого теоретизування є певні екзистенційні міркування й орієнтири на життя загалом. Хоча наше сьогодні і не є уособленням стабільності й справедливості, проте окремі сфери соціальних інтеракцій дають можливість обирати позитивні напрями мислення щодо найближчого майбутнього. Мова насамперед йде про таку широку призму практик, яку ми досить символічно назвали «повернення людей до людей». Це авторська ідея умовного лозунгу, який несе сенс видимості свідомої людяності у результатах будь-яких ідей, дій, практик, ініціатив, політик, продуктів, проєктів, інфраструктурних рішень, комунікацій тощо. Процес відтворення систем і структур все частіше розглядається не лише як наслідок світового порядку, який часто може позбавляти видимості різних соціальних складових, ефектів і залучення груп ризику, навпаки, наразі ми фіксуємо зростання суспільного запиту на включення і висвітлення ролі та участі різних груп людей у цих процесах. У продовження цього наративу хочеться додати ідею авторства Пітера Бергера й Томаса Лукмана, яку вони доступно описали у книзі «The Social Construction of Reality» (1966). Ідея полягає в тому, що видимість/чуттєвість цього світу є підґрунтям для буття та інтеракцій, які і роблять наші суспільства і всі повсякденні життя реальними. Одна з думок авторів, що підтверджує попередню тезу, така: *«Я самотній(-ня) у світі своїх мрій, але я знаю, що світ повсякденного життя для інших такий же реальний, як і для мене»* [Berger, 1966: р. 37]. Ця ідея, власне, і є початком екзистенції й життєвої візії, про які ми згадували на початку цього абзацу.

Отже, однією із обраних нами надбудов, крізь призму якої ми розглядаємо предмет роботи – це *конструктивізм*. Бергер і Лукман, у раніше згаданій книзі, починаючи знайомство із сутністю соціального конструювання,

значну частину увагу фокусують на реальності, на нашому сприйнятті «тут і зараз», на перейнятті досвіду ззовні і непомітності інтегрування його до нашої власної картини світу. Взаємопроникнення складної форми інтерналізації, активними користувачами якої ми всі є кожного дня, дає можливість людям жити одночасно і своїм життям, і життями людей, що їх оточують. Така перспектива дозволяє нам мислити про світ, про буття, про соціум як про те, що не є обмеженим чи закритим. Соціальна реальність і цей світ є великим, широким і неосяжним до тих пір, поки люди не зупиняться культивувати нові досвіди й переймати досвіди інших. Наведемо ще одну цитату із книги Бергера та Лукмана, яка досить гарно завершує тезу про необмеженість потенціалу досліджень цього життя: *«У будь-якому разі я не лише «розумію» миттєві суб'єктивні процеси іншого, я «розумію» світ, у якому він живе» і цей світ стає моїм власним»* [Berger, 1966: p. 150].

У рамках цієї роботи ми надаємо перевагу критичним конструктивістським підходам, а не традиційним. Головна ідея критичного конструктивізму така: наша реальність є не просто конструктом, вона соціально сконструйована. Чому і як з'являються ці конструкції? Відповідь на це запитання лежить в основі взаємодії людей у суспільстві. Тобто, взаємодіючи між собою, маючи певні складні інтеракції, беручи участь в організації соціального життя – ми створюємо певну поведінку та практики, які розбудовують й створюють системи соціальних норм, які потім і лягають в основу «стандартів» людської поведінки. Включаючись у життя суспільства, займаючи в ньому певну проактивну громадянську позицію, постійно відтворюючи різні автоматизовані практики, ми підтверджуємо створені нами ж конструкції (результати). Якщо така логіка існує на мікро рівні, тоді ми можемо її екстраполювати на мезо і макро рівні. Якщо існують «стандарти» поведінки, яким мають слідувати окремі індивіди, то можемо припустити, що так само існують стандарти поведінки, яким мають слідувати ширші соціальні групи, класи чи загалом суспільства націй-держав. Конструктивізм, власне, виголошує ідею, про те, що світом керують норми і стандарти різних типів

поведінки. У свою чергу, поведінка людей і наші очікування від їхніх дій та діяльності залежить від соціальних норм [Anderson, 2019: р. 78]. Власне про норми, практики, поведінку у сфері освітніх, інклюзивних політик й буде йти мова у нашому дослідженні.

Отже, повертаючись до конструювання реальності, як зазначається у книзі «The reality of social construction» (2012), навіть якщо і можна звести більшість інтерпретацій, що визначають цінність соціального конструктивізму, то вийде аргумент про те, що шляхи (механізми/способи), якими ми колективно мислимо та спілкуємося про світ, впливають на те, яким він є [Elder-Vass, 2012]. І ця перспектива насправді досить гарно розкриває глибинну сутність соціальної структури у контексті її різноманітності, багатогранних сенсів, сервісів і загалом динамічності форм, які є реальними зараз. Спільний простір, колективні практики й пам'ять, людський капітал і загалом суспільство – все це наповнюють абсолютно різні актори соціального життя. Часто виходить, що максимальне охоплення і врахування деталей реалізації, до прикладу, певного проекту чи політики залежить від кількості думок і включення представників/представниць різних груп населення, які були первинно залучені до розробки.

Далі звернемо увагу на *цільову групу нашого дослідження*. Говорячи про різноманітність, у першу чергу, ми акцентуємо увагу на групи людей, що мають ризик опинитися у складних життєвих обставинах у зв'язку з різними несприятливими зовнішніми чи внутрішніми факторами³. Також поширеним, як у нормативно-правовій та професійних сферах, так і в побутовій мові, є використання словосполучення «вразливі категорії осіб» чи запозичене «people in need», яке перекладається як «нужденні». Нам найбільше імпонує термін вразливих груп, який ми і будемо використовувати надалі. У повоєнні часи, зокрема, у зв'язку із повномасштабним вторгненням росії в Україну в лютому 2022, наразі це досить широка когорта, що включає:

³ Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», розділ 1, стаття 1.

- осіб з різними формами інвалідності, зокрема і дітей із інвалідністю;
- ветеранів війни⁴ та членів їхніх сімей; членів сімей загиблих (померлих) ветеранів, Захисників і Захисниць України; членів сімей військовополонених, зниклих безвісти або незаконно вивезених за межі території України;
- ветеранів війни, що у наслідок травм чи поранень, отриманих під час виконання бойових завдань, мають різні форми інвалідності;
- внутрішньо переміщених осіб (ВПО);
- інші маломобільні групи: національні спільноти, літні люди, вагітні жінки, особи, що потребують захисту чи (та) перебувають на межі бідності, ЛГБТК+ спільноти тощо.

Наведений перелік вразливих груп, які у межах українського законодавства вважаються такими, не є повним. У межах цієї роботи, як і при теоретизуванні, так і при аналізі практичних вимірів предмета дослідження, ми не фокусувалися на всіх підгрупах. Наше напрацювання напряму стосується 2-х груп: ветеранів, які мають набуту форму інвалідності у наслідок виконання бойових завдань та осіб із інвалідністю або членів сімей, які опікуються особами із інвалідністю. Таким чином, кінцевими бенефіціарами дослідження є саме ці дві групи людей. Група стейкхолдерів дослідження є значно ширшою – це громади і їхні локальні органи самоврядування, соціальні департаменти, ради з питань осіб з інвалідністю/ветеранів, обласні адміністрації, Міністерство соціальної політики, Міністерство у справах ветеранів, а також різні інституції та організації громадянського суспільства (далі – ОГС), які адвокатують права осіб з інвалідністю та ветеранів.

⁴ Відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (останні зміни внесені 15 квітня 2025 року), розділ II, стаття 4 – ветеранами війни вважаються люди, які є учасниками бойових дій (брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав), отримали поранення і, відповідно, певну форму інвалідності внаслідок війни, а також учасники війни (стаття 8 цього ж Закону: військово службовці, які в період війни проходили службу у Збройних Силах колишнього СРСР).

Враховуючи те що вже пояснено хто є цільовою аудиторією дослідження, далі варто продемонструвати яким чином використовується конструктивістська оптика для аналізу буденності, із якою стикаються вразливі групи. У такому контексті соціальна реальність є результатом широкого комплексу дій та діяльності. Тобто наше сьогодні чи завтра це певний конструкт і кожного наступного дня він може бути різним за формою та (або змістом), який не є просто «існуючим», не є «даністю», навіть може не бути уособленням «справжності». Цей плінний конструкт створюється через символи і знаки, через мову і комунікацію, через практики і взаємодії, через дискурси й соціальні норми, через актуальні потреби і запити. Дана теза, на нашу думку, досить точно відображає інтепретативно-конструктивістський підхід у якісних дослідженнях, який описали Янто Чандра (Yanto Chandra) та Лян Шан (Liang Shang) (2019). Слідуючи їхній думці, соціальна реальність інтерпретується, а факти та події набувають сенсу колективно сконструйованих і зрозумілих, що створює простір для продукування концепцій, які зображують і пояснюють динаміку соціальної реальності [Chandra, 2019: р. 7]. Отже, будь-яке суспільне надбання, будь-яка його форма чи кінцевий результат, може вважатися конструктом. Відповідно до цього, феномен вразливості і її рівень не є чимось сущим, що було створено і дано сьогодні за замовчуванням. Вразливість окремих категорій осіб часто є соціально обумовленою реакцією на різні невідповідні умови життя людей. До прикладу, якщо говорити в контексті фізичного виміру потреб людини, то зряча людина при переході вулиці часто не потребує додаткових технологічних рішень просторового супроводу у вигляді тактильної плитки чи звукового асистентування вмикання зеленого і червоного кольорів, тоді як для людей з порушення зору (частковою/повною втратою зору) відсутність принаймні одного з перелічених інструментів робить їх вразливими через неадаптованість простору до їхнього стилю життя й орієнтування в соціумі. Протилежністю до стану непристосованості є стан безбар'єрності, за який активно змагаються різні інклюзивні, освітні та

соціальні політики⁵, окремі актори та ОГС, які адвокатують питання інклюзії в Україні. Щодо згаданого словосполучення «освітня політика», то в межах цієї роботи дане поняття розглядається як широка категорія освітніх інституційних практик, які спрямовані на розвиток духовно-моральних цінностей прийняття й поваги різних життєвих траєкторій і досвідів людей, і є однією з складових загальної державної політики [Оксамитна, 2011: с. 7].

Далі ми переходимо до ще одного важливого поняття. Що ж таке «інклюзія» і крізь призму яких соціологічних ідей ми можемо її більш глибоко осягнути? Спочатку зупинимося на самому понятті. Якщо звертатися до нормативного-правових актів, що діють у межах українського законодавства, можна знайти досить велику кількість законів, постанов, розпоряджень, наказів та навіть затверджену національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні⁶. Як не дивно, але визначення ми знаходимо безпосередньо не в текстах цих документів (яке ніби саме там і має бути), а на єдиному вебпорталі органів виконавчої влади України. У вкладці «Інклюзивна політика» зазначено, що інклюзія – це *«процес збільшення ступеня участі всіх громадян в соціумі, у тому числі людей з інвалідністю та інших маломобільних груп населення»*⁷. У підсумку цього розділу ми спробуємо запропонувати власне визначення «інклюзії», тому для його конструювання наразі важливим з попереднього речення є слово «процес», яке надалі стане одним із ключових

⁵ Концептуалізація «соціальної політики» може сягати декількох вимірів: практичної діяльності, наукового пізнання та соціального запиту чи уваги. У рамках цієї роботи ми тяжіємо виключно до прикладного ефекту, а отже – соціальна політика є багатовимірним комплексом діяльнісних практик і заходів як з боку держави, так і з боку інших агентів суспільства, які спрямовані на забезпечення сталого розвитку соціальної сфери, підвищення добробуту й якості життя громадян [Євдокимова, 2021; Климанська, 2020; Бородин, 2023].

⁶ Перша леді України (Олена Зеленська) ініціювала втілення програми «Без бар'єрів», яка і стала підґрунтям для прийняття Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року (квітень 2021 року). Первинно план із реалізації заходів був створений на 2021-2022 роки, проте з початком повномасштабної збройної агресії росії проти України у лютому 2022 року цей документ і стратегічна діяльність, яка очікується від різних політичних і громадських акторів, набули ще більшої актуальності. Тому, зараз ця стратегія є не просто комплексом прописаних ідей адвокації прав вразливих груп, цей документ є візією європейської України.

⁷ Доступ до веб-сторінки за посиланням: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/inklyuzivna-politika>.

точок інтерпретації. Також варто зазначити, що Україна з 2006 року є однією з країн, які реалізують свою діяльність у межах ратифікації Конвенції про права осіб з інвалідністю. До того ж основні міжнародні документи, що адвокатують права людей з інвалідністю та всіх інших вразливих груп населення, також діють у межах українського правового поля.

Рухаючись від законодавчих дискурсів до більш академічних напрацювань з тематики інклюзії, також знаходимо певні цікаві роботи закордонних колег. Зокрема, канадський соціолог Девід Оллман (David Allman) говорить про інклюзію так само у процесуальній оптиці. Він підкреслює, що інклюзія в умовах сучасних викликів, криз і різних глобалізаційних трендів не є універсальним благом, яке дається за замовчуванням. У першу чергу, це комплексний соціальний процес, який може одночасно як створювати умови для участі (*participation*), так і навпаки, ставити межі та контролювати [Allman, 2013]. Польський соціолог Людвіг Гумплович також говорив, на нашу думку, дещо схожу ідею про те, що суспільства хоч і створені для людей, але це не означає, що нам нічого не потрібно робити для того аби відчувати себе причетними. Іншими словами, людство рухається у світі, у якому ми не володіємо потужними інструментами контролю, а отже світ може контролювати нас. Тому як рішення нам лишається жити в суспільствах, які не спрямовані на нас і не адаптовані до нас, але на які *ми* повинні орієнтуватися і до яких *ми* повинні адаптуватися [Gumplowicz, 1963: р. 6]. Тому інтерпретація інклюзії через процес виводить нас в дуже широкий дискурс участі, адаптації, пристосування та контролю.

Варто також сказати, що інклюзія (включення) має і протилежне (антонімічне) поняття – соціальне виключення або ексклюзія. Соціологині-дослідниці Мері Дейлі (Mary Daly) та Гіларі Сільвер (Hilary Silver) пояснюють виключення як багатовимірний структурний феномен, який означає втрачання чи брак можливості брати участь в різних сферах життєдіяльності: починаючи від економічної, політичної, культурної і закінчуючи релігійною, медійною, спортивною сферами [Daly, 2008]. Хоч авторки і не дають чітко зрозуміти їхню

інтерпретацію поняття інклюзії, проте користуючись логікою того, що це є протилежністю до соціального виключення, можемо припустити, що забезпечення повноцінного доступу індивідів до будь-яких сфер життєдіяльності і є функціональним змістом «інклюзії».

Концептуалізуючи поняття інклюзії, дослідники(-ці) можуть використовувати інші допоміжні концепти, щоб передати смисл свого бачення. До прикладу, американський соціолог Джеффри Александер застосовує поняття солідарності для демонстрації потенціалу результату соціального включення. Цікаво, що як і всі попередньо згадані нами автори, Александер так само пропонує мислити про інклюзію, як про процес, але який має на меті «повернення» раніше виключених груп до соціуму, через що вони й отримують зміни у власному суб'єктивному рівні солідарності [Alexander, 1980: p. 7].

Ще одна, у рамках цієї роботи остання, ідея зарубіжного автора, яка нам видається цінною й такою, що демонструє відмінність підходів, крізь призму яких можна надавати різні змістовні фокуси поняття – це ідея комунікативного суспільства, яка створена німецьким філософом і соціологом Юргеном Габермасом. Згідно з його міркуваннями, запорукою міцного демократичного суспільства є якісний діалог, у якому всі його учасники мають однаково відкритий доступ до включення та комунікації через висловлення думок [Honneth, 1991]. Якщо запозичити цю ідею й інтегрувати до неї інклюзивність як механізм забезпечення і гарантування рівних можливостей для участі всіх груп населення, то з'являється припущення про те, що інклюзія є не лише процесом певних кроків чи дій для досягнення «ідеальної» картини світу, а вона може вважатися принципом, нормою й загалом суспільною цінністю.

Наступним змістовним елементом роботи є дослідження вживання терміну інклюзії в Україні. Становлення й активне використання «інклюзії» в українському наративному обороті часто пов'язують зі сферою інклюзивної освіти. Поширеною є думка, що поштовх для розвитку інклюзивності зародився саме при реформуванні різних нормативно-правових документів, особливо,

законів і положень у сфері освіти та виховання. Якщо простежити певні хронологічні межі запропонованих міркувань, то можна дійти до 2017 (Закон України «Про освіту»), 2018 (Положення про інклюзивну освіту) років. Ці судження мають право бути, проте вони є дещо обмеженими у часі. Звісно, що друга половина 2010-х, у порівнянні з попередніми роками, видається більш результативним періодом для розвитку інклюзивності, проте не варто недооцінювати попередні здобутки. Наше припущення таке: зародження потреби створення більш відкритого й безбар'єрного суспільства можна пов'язувати з народженням нової держави – України. Набуття незалежності в 1991 році, ратифікація основних міжнародних документів і стандартів (зокрема, Конвенції ООН про права людей з інвалідністю) у 2009, трохи пізніше введення в дію постанов Кабінету Міністрів про організацію інклюзивного навчання (2011) й всі інші подальші заходи, які щоразу підіймали питання забезпечення доступності й безбар'єрності як фізичної, інфраструктурної, так і економічної, культурної, інформаційної й ментальної – мають позитивний вплив на розвиток досліджень інституціоналізації інклюзії в суспільстві.

Далі пропонуємо перейти до напрацювань в тематиці інклюзії серед українських дослідників і дослідниць. Достатньо широким є перелік напрацювань в українського соціолога Юрія Савельєва. Найбільшим особистим відкриттям для нас стала інтерпретація інклюзії як *«зменшення та подолання відносної депривації»*⁸ [Савельєв, 2015: с. 62]. Тобто, крізь призму цієї тези, інклюзія може означати *«поновлення соціальних зв'язків, входження до системи відносин, залучення до мереж, подолання нерівності та компенсація скрут»* [Савельєв, 2017: с. 122]. Перелічені складові інклюзії у співставленні з актуальними повоєнними викликами і потребами людей в українському просторі – можуть бути технологічним алгоритмом інклюзивних політик у сфері освіти і виховання.

⁸ «Відносна депривація» має порівняльну перспективу з точки зору сприйняття певного власного соціального становища як «гіршого», «вразливого», «невигідного» по відношенню до інших [Сасіна, 2018].

Українська соціоекономістка, директорка Інституту демографії Національної академії наук України Елла Лібанова також зробила свій вклад у дослідження, де центральними темами є подолання бідності, рівний доступ до ресурсів, соціальна згуртованість та людський розвиток, що ми вбачаємо як необхідні передумови для якісної інклюзії. Зокрема, у колективній монографії «Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект», що вийшла за редакції Е. Лібанової, використовується змістовний відповідник терміну «інклюзія» – залучення [Лібанова, 2015]. Про цей момент синонімічності термінів у своїй монографії також зазначає Ю. Савельєв [Савельєв, 2017: с. 114]. Отже, інклюзія аналізується з перспективи соціального залучення, подолання бідності та створення рівних умов для реалізації потенціалу, задоволення потреб різних груп населення. У згаданій колективній монографії, на нашу думку, ключовим акцентом є залучення індивідів саме до соціально-економічних інтеракцій, зокрема, вразливих груп: літніх людей, мігрантів, сімей, що знаходяться на межі бідності, бідних [Лібанова, 2015]. Описана стратегія гарно відображає принципи економічної інклюзії, яка у свою чергу, може стати ефективним інструментом інтегрування до всіх інших сфер людської взаємодії. Позаяк ми попередньо згадали про рівність, досить неочевидною, проте рефлексивною виявилася теза, у якій зазначається, що по суті, найбільший рівень включення у суспільстві, повноцінна доступність у всіх сферах буде характеризуватися станом абсолютної рівності [Савельєв, 2017: с. 146]. Рефлексуючи далі, послідовною стає думка, що політики боротьби з нерівністю та бідністю мають таку ж важливу роль для сталого розвитку суспільства, як і освітні, інклюзивні і загалом будь-які інші соціальні політики.

Далі нам би хотілося навести більш вужче визначення інклюзії, що акцентує увагу на цільових групах дослідження. Оскільки комплексних соціологічних напрацювань у сфері ветеранської інклюзії ще не настільки багато, а навіть якщо такі і є, із різних безпекових причин дані цих досліджень можуть бути закриті чи обмеженими, ми із конструктивною місією запозичуємо напрацювання інших соціогуманітарних наук, і спробуємо

доопрацювати їх, додаючи авторської соціологічної думки. Якщо брати праці більш економічної спрямованості, то категоріальний апарат є дещо відмінний. Проте ми вважаємо, що до прикладу, поняття реінтеграції у конкретних дискурсах і при коректному оперуванні, може використовуватися для змістовного пояснення інклюзії. До того ж можливість запозичення окремих ідей інших наук та дисциплін ще раз підкреслює мультидисциплінарний методологічний потенціал соціологічного знання. Отже, якщо ми фокусуємо нашу увагу на групі ветеранів, що отримали поранення, і як наслідок певну форму інвалідності, під час виконання бойових завдань, то їхнє включення (інклюзія), реінтеграція – це процес повернення до цивільного життя з адаптацією до нових умов чи змін [Цимбалюк, 2024: с. 142]. Загалом пропонуване визначення є достатньо непоганим, оскільки воно контекстуальне, проте посилити його можна, додаючи фокус не просто на повернення до цивільного життя, а й створення можливостей для подальшого самостійного орієнтування у ньому та реалізації власного потенціалу через включення до активного соціального життя. Саме таке бачення інклюзії нам вдалося ідентифікувати у декількох залучених респондентів, проте зі всіма результатами дослідження ви ознайомитеся у практичній частині роботи.

Таким чином, структуруючи вищенаписаний текст, на початку цього розділу ми окреслили оптику соціального конструювання, реальності світу буття не просто як теоретичний ґрунт роботи, а як дещо життєву авторську філософію, яка проходить червоною ниткою по всьому полотну роботи. Далі ми ідентифікували цільові групи та коло стейкхолдерів (із числа яких і сформувала наша основа вибірки), а також пояснили у якому значенні і кого саме називаємо вразливими групами у рамках цього дослідження. До того ж зробили короткий екскурс до нормативно-правових надбань українського законодавства щодо інклюзії, інтерпретували поняття «освітньої політики» та «соціальної політики». І останнє, спробували надати фрагментарний перелік актуальних і різних за акцентами напрацювань авторів/авторок, як закордонних, так і українських, у яких досліджуються дискурсивність навколо

інклюзії. Концептуалізація інклюзії може бути відмінною ще через врахування особливостей культурних контекстів [Krischler, 2019]. Тому, наша інтерпретація «інклюзії» – є об'єднанням схоплених ідей, які ми описували вище у тексті. Отже, у рамках цієї роботи під «інклюзією» розуміється – всюдипроникний комплекс процесів, принципів і норм, що мають на меті створення умов і просторів для повноцінного включення, залучення, повернення, участі, реалізації всіх представників(-ниць) суспільства, зокрема, вразливих груп, до соціальних колективних інтеракцій або (і) явищ, які мають місце у цьому ж суспільстві.

1.2. Парадигмальні фрейми й методологічні рішення для досліджень у сфері інклюзії

Аналіз реальності із відслідковуванням парадигмальної рамки роботи є складним, але важливим процесом будь-якого академічного напрацювання. Як говорить Томас Кун, парадигми задають традиційний характер, вони дають досліднику стандарти технологічного мислення, вміщують в собі ресурс для спрямування дослідження шляхом прямого моделювання, а також за допомогою абстрактних правил [Kuhn, 1962]. Тому зараз ми хочемо показати, яким був «внутрішній поклик» парадигми для цієї роботи. На початку попереднього розділу вже дещо була описана одна епістемологія і особливості її граней для нашої тематики. Мова йде про конструктивізм, який маніфестує природу сенсу через людські інтеракції зі світом. Смысл, який стає можливий через взаємодії не є відкритим, щоб його взяти і апелювати ним, він конструюється із врахуванням різних атрибутів і умов [Crotty, 1998]. Можливо, саме через це – досягнення найвищого рівня інклюзії є тривалим процесом із різними непорозуміннями на шляху, оскільки люди по-різному сприймають і конструюють цей світ. Різні групи людей створюють для себе різні системи координат із власними пріоритетами, потребами, запитами, нормами й

прийнятними умовами, які за своєю функціональністю можуть не мати цінності й актуальності для інших груп.

Так само як і соціальний конструктивізм, ми маємо схильність міркувати ще й в іншій нормативній парадигмі – інтерпретивізм [Makombe, 2017]. Американський соціолог Герберт Блумер розвиваючи ідеї Джоржа Міда про символічний інтеракціонізм, зазначав, що цей підхід визнає справжньою ознакою емпіричної науки повагу до природи її емпіричного простору (світу), щоб описані проблеми, концепції і теорії, процедури і техніки дослідження, відповідали цьому світу [Blumer, 2012: р. 64]. Ці слова видаються важливими, оскільки наштовхують на думки про те, що інтерпретивізм не має викривлювати сенси, що зчитуються з реальності, а отже ця парадигма є наближеною до реального світу і відвертою по відношенню до результатів. Інклюзія крізь призму інтерпретивізму може бути корисним інструментом для аналізу конструкцій, якими вразливі категорії осіб заповнюють своє життя, або для дослідження інституційних й буденних перешкод і їхньої реакції на механізми протидії ним. До прикладу, ветеран або людина, яка не має військового досвіду, мають певну форму фізичної інвалідності – пересувається на кріслі колісному. Картина світу цієї людини значно відрізняється від сприйняття світу людьми, що не мають фізичних обмежень. При чому, людина на кріслі колісному сама для себе може не змінювати підходи дослідження життя, скоріше за все вплив матимуть соціальні реальності інших людей, які сконструйовані без врахування досвіду людей з фізичними обмеженнями. Тому потенціал інтерпретивізму через якісні методи (у нашому випадку це інтерв'ювання) дозволяє доторкнутися до досвіду людей на кріслах колісних, зібрати певну базу думок і далі не просто пояснювати відмінності способів орієнтування в соціальній системі координат, а ми вже маємо можливість зрозуміти принципи того, у який спосіб ці люди інтерпретують контекст взаємодій, його прояви і що для них дійсно необхідно у дискурсі інклюзії. Не завжди дії чи заходи, які реалізуються у межах інклюзивних політик є реальною потребою вразливих груп людей, зокрема осіб з інвалідністю. Символічний

інтеракціонізм актуалізує принцип роботи, який адвокатують більшість ОГС з прав ветеранів та осіб з інвалідністю – «не робіть для нас без нас». Це означає, що не своєчасне залучення або взагалі виключення досвіду вразливих категорій може прирівнюватися до банального витрачання ресурсів, а не реального вирішення певних соціальних запитів чи проблем. Досвіди людей – це найбільше наше надбання, на яке державні й громадські інституції і мають первинно орієнтуватися при розробці та впровадженні політик інклюзії та цілей сталого розвитку.

Ще одна парадигма, про яку ми згадаємо у рамках тематики інклюзивності – це трансформаційна. Вона, скоріш за все, найбільш повно описує ґрунт первинних ідей нашого дослідження. Її запропонувала американська дослідниця Донна Мертенс (Donna M. Mertens). Ключові ідеї трансформаційної парадигми орієнтовані на перетворення нашої соціальної реальності через створення стабільних довгострокових позитивних соціальних ефектів і змін. У межах цієї оптики дослідження реалізуються не просто для накопичення знання, через свої методологічні рішення вони стають обґрунтованими інструментами для змін, оскільки орієнтуються (включають) на позиції, досвіди, думки, голос вразливих груп населення. Часто дослідження реалізовані з трансформативною метою адвокатують і одночасно є профілактикою питань щодо прав людей, соціальної справедливості, протидії будь-яким проявам дискримінації тощо. І чи не найбільш важливою для нас характеристикою цієї парадигми є орієнтація дослідника на принципи етичності й соціальної відповідальності [Mertens, 2007].

Далі пропонуємо зупинитися певних методологічних баченнях щодо реалізації нашого дослідження. У межах кваліфікаційної роботи, окрім огляду теоретичних напрацювань з обраної тематики, було реалізоване комплексне дослідження досвіду ветеранів та осіб з інвалідністю щодо їхніх потреб та загалом сприйняття інклюзії в Україні. Оскільки власні ресурси є обмеженим джерелом, для отримання якісних і змістовних результатів роботи ми

використали метод *триангуляції* даних. Тобто результати (із якими можна ознайомитися в наступних розділах роботи) є підтвержені різними методами збору та аналізу даних. Для розкриття більшої частини завдань, які ми поставили перед собою у цьому дослідженні, ефективною виявилася стратегія комбінування методів опитування (*mix-mode survey*). Обрана стратегія дозволила нам мати, по-перше, різні канали для рекрутингу інформантів, а по-друге, забезпечила отримання дійсно різноманітних даних. Як зазначалося у вступній частині роботи, дослідження має ідеографічний тип пояснення. Це означає, що ми прагнемо до вичерпного розуміння факторів, умов, підґрунтя, що створюють практики та взаємодії в одному чи певній кількості випадків [Babbie, 2020: p. 92].

У нашому випадку нас цікавлять чинники, які заохочують, стимулюють розвиток інклюзії в суспільстві. Якщо говорити ще більш конкретно, то ми прагнули відшукати досвіди людей з інвалідністю та ветеранів, які отримали інвалідність під час виконання бойових завдань, але попри перешкоди (можуть з'являтися у зв'язку з необхідністю забезпечення відповідних умов орієнтування по життю) ці люди продовжують бути видимими акторами громадянського суспільства локально у своїй громаді, або поширюючи свою діяльність поза її межами.

Хоча обрана тематика органічно може бути реалізована і за іншими дизайнами, до прикладу, рефлексивним. Ми рухалися за трансформативною ідеєю протидії соціальному гнобленню на якому б рівні воно не відбувалося [Mertens, 2010]. Тому обрали партисипативний дизайн або дослідження з участі. Ця методика дозволяє більш глибинно та включено розглядати ситуації і продукти реальності в межах партисипативно-соціальної справедливості із безпосереднім включенням цільових груп дослідження [Creswell, 2018: p. 247]. Таким чином, у відповідності до розробленого методологічного бачення, для реалізації дослідження нами було проведено такі види робіт:

1) *Desk research* (кабінетне дослідження або аналіз документів).

Об'єктами аналізу були: статистичні дані, законодавча база;

державні політики щодо інклюзії, низові ініціативи, якісні дослідження потреб вразливих категорій населення, що реалізовувалися провідними соціологічними організаціями України, міжнародні звіти) [Паніотто, 2017: с. 109];

- 2) *Індивідуальні глибинні інтерв'ю* телефоном або із застосуванням засобів дистанційних технологій (онлайн через платформу Zoom) [Паніотто, 2017: с. 116]. Респондентами були обрані: ветерани, які мають різні форми інвалідності у зв'язку з отриманням травм чи поранень під час виконання бойових завдань (при цьому важливим моментом було знайти респондентів, які попри інвалідність, мають насичене соціальне життя та діяльність); особи з інвалідністю або члени сімей, у яких проживають особи з інвалідністю, включно з дітьми (так само важливою умовою потрапляння до основи вибірки було займання активної позиції у певній ніші у локальних громадах);
- 3) *Експертні опитування* із застосуванням засобів дистанційних технологій (онлайн через платформу Zoom) з представниками ОГС або державного сектору, які адвокатують права осіб з інвалідністю, ветеранів й реалізують діяльність, яка спрямована на розбудову якісної інклюзії в Україні [Паніотто, 2017: с. 297].

Перед собою ми не ставили задачу оцінювати ефективність підібраних методів, проте у останньому розділі, де ми безпосередньо поділимося результатами, буде короткий висновок щодо комплексу обраних методів і рекомендації для покращення результативності їхнього застосування. Отже, описаний вище методологічний нарис демонструє виключно авторське бачення реалізації дослідження. Українська наукова площина досліджень інклюзії у переважній більшості, якщо ми говоримо про дослідження з використанням якісних методів, на нашу думку, також тяжіє до партисипативних чи рефлексивних дизайнів із ідеографічним типом пояснення цієї реальності, яка навантажена великою кількістю конструктів і які потрібно пояснювати та

інтерпретувати (хоча якщо ресурси дозволяють мати велику стратифіковану вибірку, то можна зустріти аналітичні звіти з номотетичними міркуваннями, де робляться спроби виявити певні тенденції чи ідентифікувати закономірності). Отже, попри варіативність дослідницьких процедур і реальну можливість застосування інших поєднань, наша методологічна оптика є досить послідовною та чіткою. Аргументи на користь цієї тези будуть присутні у наступних розділах.

Висновок до першого розділу

Таким чином, узагальнюючи весь перший розділ, хочеться наголосити на декількох аспектах: (1) теоретичні «розкопки» дискурсу інклюзивності, зокрема, і українського контексту, є досить кропітким процесом, який ми принагідно розпочали у рамках цього дослідження – вище в тексті були проінтерпретовані перспективи конструктивізму й інтерпретивізму, як основних фреймів наукового мислення трансформаційної парадигми; (2) концептуалізація поняття «інклюзія» зайняла певний час, оскільки фахових джерел і нормативно-правових актів, політик є багато, і відповідно, процес когнітивного опрацювання й рефлексії щодо змістовного навантаження термінів і кристалізація найбільш повного тлумачення вимагає як підготовки, так і навичок соціологічної уяви; (3) методологічні пошуки, що були описані більш з академічним фокусом (далі у роботі буде практичне застосування з особливостями окремих кейсів), вважаємо ресурсним надбанням цього наукового доробку і демонстрацією інтегрування різних ідей дослідників.

РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗІЇ У КОНТЕКСТІ ЦІЛЬОВИХ ГРУП ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Огляд аналітичних матеріалів щодо можливостей залучення людей і ветеранів з інвалідністю до досліджень потреб вразливих груп

Один із елементів, що забезпечує комплексність роботи – це попередній аналіз аналітичних звітів вже реалізованих досліджень як закордонних, так і українських, що напряду або опосередковано дотичні до інклюзії. Існує певна база матеріалів, опрацювання яких має бути відправною точкою у наукових пошуках щодо становлення та розвитку інклюзії. Далі будуть запропоновані окремі роботи, які на нашу думку, заслуговують уваги і згадки. На основі ознайомлення з наступними звітами маємо намір спробувати вибудувати первинні гіпотези.

Перший орієнтир – це міжнародні звітні матеріали, які напряду або як наслідок впливають на тренди щодо інклюзії. Мова йде, зокрема, про звіт від UNDP (United Nations Development Programme) щодо Індексу людського розвитку⁹. У 2024 році індекс України є досить стабільним і робить нас країною із високим рівнем людського розвитку. Досить зрозумілий негативний вплив існує, який створює умови для зниження Індексу, проте Україна демонструє стійкий розвиток і роботу з превенції можливих викликів, як після пандемічного періоду, так і у свій нинішній повоєнний період. У обраному для аналізу звіті, автори пропонують три основні вектори майбутньої роботи всередині суспільства, які мають на меті врахування та уважність до розбіжностей у запитах чи інтересах різних груп. І саме таке мислення має ресурси для побудови комфортних і приймаючих умов у суспільстві, однозначних суспільних благ, які доступні для всіх акторів. У рамках предмета

⁹ Human Development Report 2023-24, на нашу думку, є гарним дослідницьким матеріалом, коли тільки відбувається знайомство з цариною інклюзії. У ньому міститься досить концентрована порівняльна інформація про останні тренди у світі соціальних викликів і криз. Як одиниця аналізу у контексті desk research – це також досить ресурсний документ, оскільки він починає формувати усвідомлення вразливості й схильності опинитись у групі ризику окремих категорій осіб, зокрема, вимушених українських біженців, дітей, осіб з інвалідністю й інших маломобільних когорт.

роботи, особливу увагу для нас представляє один із цих напрямів: подолання «білих плям» у спроможності людини включатися до актуальних процесів і впливати на зміни у тих сферах, де вони відбуваються. Для органічної інтеграції з довгостроковими позитивними соціальними ефектами осіб з інвалідністю та ветеранів – попередня теза є важливим стратегічним напрямом як для держави, так і для інституцій громадянського суспільства, які опікуються підвищенням рівня інклюзії в суспільстві.

Наступною одиницею аналізу є досить символічний документ, підготовкою якого займалися різні ОГС, що працюють у сфері розвитку інклюзії, а також безпосередньо особи з інвалідністю та інші представники вразливих груп. Документ можна знайти у вільному доступі за його назвою «Альтернативний звіт щодо виконання Україною Конвенції про права осіб з інвалідністю». Матеріал являє собою звітування та огляд діяльності держави та ОГС у рамках різних статей Конвенції. Після короткого огляду релевантних заходів у період 2015-2020 років, пропонуються деякі рекомендації для покращення ситуації щодо сприйняття інвалідності в суспільстві й підвищення рівня залучення людей. У процесі підбору документів, знайшли ще один схожий до попереднього звіт дещо пізнього періоду (2012), який також доступний для всіх і має назву «Загублені» права... Він має широку рамку освітлення соціальних проблем і торкається забезпечення прав осіб із інвалідністю, проте не має згадок про ветеранські політики (що може пояснюватися меншою популярністю практик включення ветеранів до подій 2014 року).

Переходячи до соціологічних досліджень, які мають звітні публічні матеріали, то одразу на думку спадають наукові пошуки аналітичного центру Cedos. Значна частка їхніх матеріалів, це результати досліджень досвіду та потреб різних вразливих груп. Останні звіти, які пов'язані з адвокацією прав людей, створення належних умов для самоорієнтування (можливості попідкваліфікуватися про себе) і актуалізують потреби щодо їхнього залучення до соціального життя, вартують нашої уваги:

- Дослідження досвіду та потреб родин зниклих безвісти військових (2024). Виявленими потребами постала інклюзія (доступність, безбар'єрність) у сферах інформування, інституційних прав, фінансової спроможності, психологічної стійкості, здоров'я. Безпосередньо практичною цінністю цього дослідження є напрацювання переліку рекомендацій з обґрунтуванням ефектів від їхнього застосування;
- Дослідження соціальних послуг для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби (2024). Після проведення інтерв'ю дослідниці наголошували на виявлених труднощах, які безпосередньо пов'язані з недоступністю інфраструктури, низьким рівнем обізнаності ветеранів щодо можливостей отримання соціально-реабілітаційних послуг на безкоштовній основі, відсутністю інституцій та фахівців по супроводу ветеранів(-ок). Виокремлені складнощі є прямим наслідком недосконалої системи освітніх та інклюзивних політик. Дослідження так само містить рекомендації, які можуть допомогти більш якісно підійти до задоволення виявлених запитів.

Хочемо звернути увагу на ще одне дослідження, яке має вузьку цільову аудиторію «Потенціал лідерства жінок з інвалідністю в Україні під час війни» (2025). Для нас обраний звіт став, по-перше, знайомством із нішовою соціологічною агенцією Vox Populi, яка і реалізовувала дослідження, а по-друге, одна зі змістовних складових роботи є надзвичайно актуальною і може мати порівняльну оптику у контексті нашого дослідження. Ця частина присвячена перешкодам та викликам на шляху досягнення та реалізації лідерського потенціалу жінок із інвалідністю. Отже, бар'єрами є, окрім стану здоров'я, обмеженість ресурсів, брак знань та кваліфікації, стереотипізація людей з інвалідністю, інфраструктурна доступність.

Дослідженнями у сфері ветеранської політики, які потім публікуються у відкритих джерелах, також займається соціологічна група Рейтинг. Одне із

таких досліджень організація реалізувала разом із командою Українського ветеранського фонду та Сірак'юрського університету – «Стигматизація ветеранів і ветеранок: ситуація в Україні та досвід США» (2024). У тексті можна знайти концептуалізацію понять, зокрема, «ветерани», «ветеранська політика», «інклюзивність» та «інклюзивний простір». Також дослідження спирається на концепт «стигми», який розглядається як продукт (конструкт) соціального, культурного контекстів [Major, 2018: p. 11]. Аналіз ветеранських політик й загалом інклюзії у контексті ветеранів/ветеранок крізь призму поняття стигми є дійсно потужними теоретичним підґрунтям, яке демонструє різні причинно-наслідкові зв'язки соціального неприйняття й виключення цієї групи.

Ще одне дослідження ініційоване громадською спілкою «Ліга Сильних», було реалізоване Рейтингом «Національне соціологічне дослідження про сприйняття людей з інвалідністю в Україні» (2023). Основними перешкодами для людей з інвалідністю в Україні виявилися: брак фінансової допомоги, а тут ми можемо говорити про важливість інклюзії в економічній сфері; брак медичних послуг; низький рівень поінформованості, а отже інформаційного доступу (включення); недовідаєвість освітніх і просвітницьких політик, які могли б бути превентивними заходами дискримінування та стигматизації осіб з інвалідністю у суспільстві.

Останній матеріал, який ми згадаємо у межах роботи, це звіт «Потреби ветеранів і ветеранок» (2024) дослідницької команди Українського ветеранського фонду, який був підготовлений у результаті їхнього 6-го онлайн опитування ветеранів/ветеранок (включно із чинними військовослужбовцями та демобілізованими особами). Відповідно до отриманих даних, ветеранські політики інклюзії актуальні для цієї цільової групи у медичній, освітній, інформаційній, юридичній, трудовій, економічній (підприємницькій) та психологічній сферах.

Отже, як ми бачимо протягом останніх років досить активно реалізуються різні дослідження щодо ветеранів та осіб з інвалідністю. Часто ці дослідження

фокусуються на виявленні прогалин у державній політиці щодо цієї групи, аналізі рухів ОГС, що адвокатують їхні права та ідентифікації проблемних моментів і способів їхнього подолання як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективах. Наведений перелік досліджень не є вичерпним, під час їхнього підбору ми більше орієнтувалися на якісну стратегію їхньої реалізації та наявність розроблених рекомендацій, тому у разі зацікавленості в тематиці інклюзії, заохочуємо ознайомитися з максимально широким обсягом проведених досліджень. Якщо на основі обраних звітів будувати первинні гіпотези (припущення) щодо чинників сприяння інклюзії в суспільстві, то ми би запропонували наступні:

- Чим вищий рівень поінформованості осіб із інвалідністю та ветеранів, що отримали інвалідність у будь-яких сферах, тим вищою є ймовірність включення цих осіб до активного соціального життя;
- Освіта і навички (можливість перекваліфікації) слугують важливою умовою для включення у різнопрофільні інтеракції у громаді;
- Державні гарантії (стабільні виплати, безкоштовні соціальні послуги) сприяють зміцненню відчуття захищеності осіб із інвалідністю та ветеранів, що отримали інвалідність, тому вони можуть більш сміливо шукати своє «оновлене» місце в системі соціальних координат (починають створювати ОГС, підприємства, проєкти, ініціативи, балотуватися до органів влади тощо).

2.2. Статистичні дані цільових груп дослідження

«Ukraine Humanitarian Response Plan 2025» проводить статистичні підрахунки динаміки кількості населення України, яким необхідна допомога (people in need). 2024 рік ця відмітка становила 14,6 млн, тоді як цифра цього

року (2025) дещо зменшилася – 12,7 млн¹⁰. Ці цифри, попри необхідність їхнього методологічного обґрунтування й перевірки, а також інтерпретації кого саме автори включають у групу «people in need», демонструють наскільки велика частка населення України (трохи більше третини від 31,5 млн. осіб, якщо орієнтуватися на останні оцінки Інституту демографії та соціальних досліджень, про які зазначає Елла Лібанова) перебуває у ситуації, коли вони потребують допомоги й підтримки у сфері політик соціального захисту.

Станом на початок 2024 року кількість осіб з інвалідністю становить 2,8 млн. осіб¹¹. Якщо порівнювати статистичні дані 2024 із даними початку 2023 року, то з 2023 року кількість осіб із інвалідністю зросла з 2,7 млн. до 2,8 млн¹². Ми не змогли знайти у відкритих джерелах підтвердження наступних цифр, однак їх було надано на конференції у штаб-квартирі ООН, що дає нам певні підстави вірити у об'єктивність цих даних – за час повномасштабного російського вторгнення в Україну загальна кількість осіб з інвалідністю збільшилася на 300 тис. осіб або 10% і зараз складає 3 млн¹³.

Щодо кількості ветеранів, а тим паче ветеранів із інвалідністю, статистичних оцінок дуже мало. Тому для побудови певного загального уявлення ми наведемо оцінку кількості ветеранів Міністерства у справах ветеранів, якою вони поділилися під час презентації загальнонаціонального опитування «Образ ветеранів в українському суспільстві»¹⁴ в Українському

¹⁰ Дані сайту, який координується ОСНА, по Україні «Humanitarian Action, Humanitarian Needs and Response Plan». Режим доступу: <https://humanitarianaction.info/plan/1271>

¹¹ Дані з «Статистичного щорічника України», державної служби статистики України (2023), с. 54. Посилання на матеріал: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_23_u.pdf.

¹² Дані з статистичного збірника державної служби статистики України «Соціальний захист населення України» (2022), с. 56. Посилання на матеріал: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/10/zb_szn_2022.pdf.

¹³ Посилання на запис 17-ї сесії Конференції держав-учасниць Конвенції про права осіб з інвалідністю, що проходила в штаб-квартирі ООН у червні 2024. Конференція була присвячена тематиці інклюзії людей з інвалідністю у сучасному світі нових викликів. Виступ України починається 02:34:34 <https://webtv.un.org/en/asset/k1t/k1t0if5ikg>.

¹⁴ Дослідження проведене соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення «Українського ветеранського фонду» Міністерства у справах ветеранів України (2024) https://ratinggroup.ua/research/ukraine/the_image_of_veterans_in_ukrainian_society.html.

кризовому медіацентрі – нині ця цифра 1,2 млн., а після війни вона може значно збільшитися до 5-6 млн. осіб.

Підсумок щодо пошуку даних стосуватиметься не стільки кількісних значень, скільки загалом думки про обмеженість й неповноцінність введення статистичного моніторингу населення в Україні, зокрема і обраних цільових груп. Складність забезпечення постійного напрацювання статистичної бази пов'язані безпосередньо наразі із безпековими питаннями захисту даних, стихійними переміщеннями людей, а також відсутністю фінансування для проведення перепису населення.

Висновок до другого розділу

Таким чином, узагальнюючи ідеї другого розділу, можна дійти висновку про те, що: по-перше, сьогодення містить велику кількість звітів за результатами досліджень, що різною мірою дотичні до інклюзії вразливих груп, аналіз яких є важливим підґрунтям для формування комплексної картини основних напрямів розвитку інклюзії, ідентифікації потреб цільових груп і загалом розуміння функціонування системи соціального захисту; по-друге, хоч нам і вдалося знайти певну статистичну інформацію про осіб із інвалідністю та ветеранів із інвалідністю, існує нагальна потреба у налагодженні системи збору актуальних даних, оскільки для дослідників неможливість оперування притомною статистикою створює певні обмеження як у обґрунтуванні актуальності, так і при розробці певних методологічних моделей досліджень.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗІЇ

3.1. Особливості планування дослідження та рекрутингу інформантів

Окрім аналізу окремих документів, цінні моменти яких, були підкреслені на початку попереднього розділу, було проведено ряд глибинних інтерв'ю з людьми з інвалідністю та ветеранами з інвалідністю (8 інтерв'ю), інтерв'ю з експертами (2 інтерв'ю) та взято короткий коментар у члена сім'ї ветерана. Загалом вийшло отримати 11 одиниць аналізу.

Оскільки обрані методи збору даних є якісними, момент конструювання вибірки є дещо специфічним, хоч і менш визначеним, а отже залишає простір для експериментування. Ми орієнтувалися, у першу чергу, на рівень насиченості та варіативність висловлених думок респондентів і респонденток, а не на кількісні показники [Сальнікова, 2021: с. 147]. Тобто, хоч процес накопичення бази респондентів і мав дещо органічну природу, орієнтування у межах зменшення ризику недорозкриття теми було одним із ключових моментів гарантування успіху інтерв'ювань.

Рекрутинг, як і припускалося, відбувався різними способами: методом «снігової кулі», коли попередній респондент дає рекомендацію і спрямовує дослідника до наступного; із застосуванням діджитал-технологій (у нашому випадку через соціальні мережі, зокрема, Facebook та Instagram); використання особистих контактів. Поєднання зазначених підходів дозволило залучити респондентів не тільки з різних професійних сфер, а й різних позицій щодо діяльності задля розвитку інклюзії. Отже, інформантами дослідження стали:

- 1) ветерани, які у зв'язку з отриманням поранень (наразі з ампутаціями кінцівок) під час виконання бойових завдань мають інвалідність;

- 2) члени сімей, ветеранів (учасників бойових дій) або демобілізованих військових, які отримали поранення і як наслідок різні форми інвалідності;
- 3) люди з набутою формою інвалідності (у зв'язку з отриманням певних травм чи потрапляння у різні небезпечні обставини, такі як ДТП);
- 4) члени сімей, де виховуються діти з інвалідністю;
- 5) представники/представниці державних і громадських інституцій, що опікуються правами людей з інвалідністю та лобіюють розвиток інклюзії в суспільстві (зокрема, вдалося залучити представника Національної Асамблеї людей з інвалідністю України (НАІУ) та представника Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю в обласній державній адміністрації).

Відразу хочеться розповісти про труднощі, із якими довелося зустрітися під час як самого етапу рекрутингу, так і безпосередньо польового етапу – проведення інтерв'ю. Складнощів не було багато, проте вони мали певний ефект як на швидкість просування, так і враження від отриманих результатів. По-перше, неочікуваною перешкодою під час рекрутингу ветеранів виявилось, що деякі з них мають пресслужбу, яка погоджує участь людини у інтерв'ю, а потім і контролює фінальну форму даних, які припустимо будуть публікуватися на широкий загал. Хоч нам вдалося пройти цей процес без помітних впливів на дослідження, проте можна говорити, що необхідність додаткової комунікації з третіми особами, очікування погодження участі, і тільки після цього узгодження дати та часу інтерв'ю – все це досить розтягнуло період польового етапу й вимагало високого рівня вмотивованості дослідника довести справу до кінця і не перемикнути на пошук іншого респондента. Друга трудність, об'єктивно пов'язана з технічними моментами. Оскільки у якості платформи для інтерв'ю був обраний Zoom, фоновим очікуванням дослідників було те, що респонденти володіють його функціоналом і зможуть самотійно під'єднатися до заздалегідь організованої конференції. Не завжди респонденти могли це

зробити, тому у момент ідентифікації неможливості комунікації в онлайн форматі, пропонувався альтернативний спосіб – телефонне інтерв'ю. Підключення альтернативного методу телефонного інтерв'ю дало змогу не втратити респондентів й успішно провести з ними бесіди. Й останнє, не будемо називати цей аспект трудностю, скоріше особливістю організації польового етапу – це узгодження дати та часу для інтерв'ювання. Оскільки ми працювали паралельно з більшістю респондентів, які мають власні пріоритети й нагальні справи, не рідким був випадок інтерв'ювання у пізній час доби, оскільки для нас було важливим не відволікати інформантів від їхнього життя і дати певний простір для рефлексії без тиску наздоганяючих справ. Отже, ці перелічені аспекти ідентифіковані як найбільш видимі й такі, що мали різні ступені впливу як на дослідників, так і на сам процес збору даних.

Оскільки не було мети опитати певну кількість представників чи представниць цільових груп, ми скоріше орієнтувалися на ефективність накопичення бази даних і їхню якість, тому зупинилися після місяцю проведення інтерв'ювань. Загалом за цей період вдалося зарекрутувати та опитати 11 людей. По тривалості інтерв'ю варіюються у проміжку від 30 хвилин до півтори години. Також був випадок надання короткого коментаря через соціальний месенджер. Останній згаданий кейс є цікавою ідеєю технологічного рішення, яке могло б бути спрямоване на максимальну цифровізацію процесу збору даних. На майбутнє нам би хотілося протестувати підхід перенесення інтерв'ювання у простір соціальних месенджерів, коли в особистому чаті, у текстовому форматі, ставляться запитання і людина водночас має змогу відповідати на них.

Щодо репрезентативності отриманих даних. Оскільки якісна стратегія, на відміну від кількісної, за замовчуванням не послуговується певним математичним обрахунком пов'язаним з генеральною сукупністю, то у цьому випадку поняттям репрезентативності ми оперуємо не по відношенню до вибірки, а по відношенню до понять, через які розкривається предметність дослідження [Сальнікова, 2021: с. 146].

Важливим етапом у підготовці до проведення інтерв'ю було розроблення інструментарію, тобто гайду. Використаний нами гайд можна побачити у додатках роботи (Додаток А). Хоч структура гайду була прописана для стандартизованої розмови, багато що коригувалося під час безпосередньої комунікації з інформантами. Тому кожне інтерв'ю було унікальним відтворенням стандартизованих питань гайду. Основним фокусом всіх інтерв'ю, була фіксація думок чи ставлення респондентів щодо:

- змін у побуті чи соціальному житті після отримання інвалідності;
- визначення та розуміння інклюзії (у контексті їхнього досвіду, через ініціативи, практики, підтримку тощо);
- мотивації мати повноцінне життя та обрання бути проактивним актором у суспільстві;
- рівня інклюзії у локальних громадах (через згадування труднощів, викликів і потреб);
- шляхів покращення ситуації, які можуть підвищувати рівень інклюзії;
- нормативно-правових документів, що регулюють сферу інклюзії в Україні;
- основних характеристик картини безбар'єрного суспільства.

Етичними аспектами збору даних були: необхідність гарантування конфіденційності персональних даних, отримання дозволу на аудіо- чи відео-фіксацію розмови, повідомлення про суто дослідницький інтерес щодо тематики, який не виходить за рамки розробки рекомендацій розвитку інклюзії, а також попередження про сенситивність окремих запитань, на які респонденти мають право не відповідати або надавати інформацію того рівня глибини, яку вони вважають припустимою і безпечною.

3.2. Досвід людей з інвалідністю та ветеранів з інвалідністю щодо практик у сфері інклюзії та розвитку безбар'єрного суспільства

Перехід до останнього етапу дослідження (аналізу даних і виокремлення результатів) потребував, по-перше, підготовки масиву транскриптів або мемосів, а по-друге, обрання методу аналізу нечислових даних. Приклад того яким чином були підготовлені транскрипти або мемоси можна побачити в додатках цієї роботи (Додатки Б, В). Щодо методів аналізу, то ми вирішили об'єднати два: якісний контент-аналіз та дискурс-аналіз. Якісний контент-аналіз спрямований на демонстрацію широти представлення того, що саме згадувалося, як згадувалося, якими словесними конструкціями описується досліджуваний об'єкт і так далі. Тобто, метою якісного контент-аналізу є пошук численних інтерпретацій, враховуючи різні думки суб'єктів, різні погляди або різноманітне використання досліджуваних текстів [Krippendorff, 2004]. Дискурс-аналіз обраний для підсилення попереднього методу через встановлення більш глибоко контексту того, як мова використовується для залучення до дій та створення дискурсивного поля навколо комплексного досліджуваного об'єкта.

Відправною темою інтерв'ю стала ідентифікація змін у побуті чи соціальному житті. Отримання поранень, набуття різних форм інвалідності, життя із вродженою інвалідністю – всі ці випадки певним чином відбиваються у житті й переорієнтовують його. Інформанти, рефлексуючи щодо побутових чи соціальних практик, зазначають про певні зміни або просто умови, у яких вони живуть. Найперше – це фізичні обмеження. І що цікаво, то більшість респондентів використовуючи слово «обмеження», насправді роблять це лише для зрозумілості інформації, яка сприймається її реципієнтом. Тобто конотації цього слова є далеко не негативними, а скоріше просто нейтральними (як фіксація реальності), оскільки оперування певними словесними конструкціями є частиною загального процесу інституціоналізації дискурсу інклюзії. Під фізичними обмеженнями криється наступне: *«пересуваюся на кріслі колісному», «не поспішаю, переходжу дорогу виключно на зелений колір»*. Ще наведемо, на

нашу думку, приклад досить повного опису життєвого досліду щодо траєкторій, змін, прийняття і адаптації до нових умов життя.

Ветеран, має подвійну ампутацію верхніх кінцівок:

«Руки в мене росли з правильного місця, я все робив сам. Це в мене спадкове: такий дід був і тато, то і я все робив сам: і електрику, і сантехніку, і будівельні роботи. Я дуже не терплю безпорадність. Воно на фізичному рівні. І ось це було дуже складно у перші дні, коли ти сам не можеш не те що їсти... Навіть коли я пояснював сину як мені потрібно ложку прикрутити до спортивного напульсника і він це не розуміє, а йому навіть жестами показати не можу – це дуже дратувало. Я людина така – дуже люблю швидко все робити, бігом вдягнувся, бігом пішов. Дружині я казав: «Зараз збираємося, потім ото і ото і десяте». У мене в голові уже було зрозуміло, що я вже взутий і рухаюся далі. А вона каже: «Зачекай, я вже забула друге, те, що ти мені сказав». І ось це було дуже складно: зрозуміти, що у кожної людини свій алгоритм дій, пріоритетність і ти не можеш просто сказати їм, щоб вони кидали все і робили ось так».

Цей приклад демонструє, що окрім очевидних змін, що пов'язані з фізичними можливостями людини, також відчутними є інші аспекти: сприйняття себе та світу, відношення інших і готовність адаптуватися до темпів життя, фонові очікування щодо орієнтування в пріоритетності та алгоритмах дій, мислення, а також особливості характеру та закладених особистісних рис мотивування до діяльності та цінності своїх прав.

Попри складнощі, респонденти висловлювали й позитивні речі. Здобуття 3-х освіт після отримання травми, створення громадських і благодійних організацій, реалізації проєктів та ініціатив для людей з інвалідністю та ветеранів, заняття спортом, творчістю, відкриття бізнесів – це всі позитивні зміни, які говорять, що після отримання інвалідності респонденти продовжили вести активне соціальне життя.

Ветеран із ампутованою ногою:

«Крім пересування на милицях, кріслі колісному – нічого не змінилося. Я так само веду дуже активний спосіб життя, якщо там десь поїхати на полігон з хлопцями, взяв у руки милиці і погнав. По медичному центрі на кріслі колісному сів і погнав. Відсутність ноги мене ніяк не стримує. Я на лівій нозі, якщо треба я собі скакаю і нормально».

Ветеран із ампутованою ногою, фахівець з соціального супроводу ветеранів при Центрі надання соціальної допомоги:

«Зараз, з однією ногою, я маю настільки повноцінне життя, якого не мав будучи на своїх двох ногах».

Людина з інвалідністю, представник Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю в обласній державній адміністрації:

«Я так сама собі сіла і подумала: «А чому б мені не зробити у нас такий фестиваль творчості?». Це ж теж реабілітація творчістю. По собі знаю, що творчість мене витягнула».

Далі у процесі розмов з респондентами ми переходили до запитання про те, що для них означає інклюзія, як ці люди розуміють це поняття. Одним із ключових місій інтерв'ю було продемонструвати схожість чи відмінність у особистісних інтерпретаціях інклюзії представників вразливих груп, а саме людей з інвалідністю та ветеранів із інвалідністю. Респонденти в основному пояснюють, що у їхньому розумінні означає це поняття, користувалися дещо схожими, а дещо різними ідеями. Спільним стало те, що інклюзія, це щось більше, ніж просто інфраструктурна доступність, яка звісно є важливим елементом забезпечення мобільності людей. Деякі респонденти, говорять про створення простору для взаємодії, про належне інформування і зрозумілість інформації, про транспортну систему, про систему забезпечення соціальних пілг і послуг, про розуміння від інших людей, про відчуття вільності й незалежності. Тобто, люди проєктують інклюзивність як характеристику не тільки у вимір видимого, фізичного, чуттєвого світу, а говорять про широке дослідження життя через економічну, громадянську.

Ще одним спільним акцентом стало формулювання включення не в контексті окремих вразливих груп, а загалом для всіх людей в суспільстві чим самим будуючи дискурс соціальної цінності: *«взагалі включення будь-якої людини у повноцінне життя»; «безбар'єрний простір для всіх»; «включення всіх»; «рівні можливості для всіх, незалежно від того чи людина пересувається на кріслі колісному, чи немає ноги/руки... інклюзія – це про всіх».*

Є й інші більш вужчі інтерпретації, які акцентують увагу на прийнятті, взаєморозумінні, самореалізації: *«коли перестануть звертати увагу люди»; «це перш за все не про те, що ти людина, яка приходить в якесь середовище і його тобі там прямо супер роблять комфортним, можливо, навіть в мінус іншим людям, а коли до тебе всі звикають навколо і ти можеш самотійно прийти в більш-менш функціональний стан, нормально контактувати із іншими».* Підсумовуючи, послідовною стає думка про те, що інклюзія із точки зору різних людей, досвідів, життєвих горизонтів може сприйматися по-різному, головна ідея, як нам здалося, серед наративів стосується просто людяності: *«ставитися як до звичайних людей».*

Важливо наголосити, що наші інформанти це активні актори громадянського суспільства, які реалізують певну діяльність у відповідності до інтересів і потреб осіб із інвалідністю та ветеранів із інвалідністю і при цьому більшість з яких також входить до числа цих цільових груп. Тому на прикладі досвіду респондентів, нам було цікаво зрозуміти, які фактори у системі мотивування можуть заохочувати вразливі групи включатися до активного соціального життя й ініціювати різні зміни. Ключовим атрибутом, який постійно спрямовує інформантів робити і любити те, чим вони займаються у громадах – це усвідомлення того, що кількість осіб із інвалідністю та ветеранів з інвалідністю є досить значною по відношенню до всього населення і соціальна система має працювати таким чином, щоб не виключати їх, а допомагати розкривати і реалізовувати їхній потенціал. Тому ці люди і стають «агентами змін», які доносять, тестують, коригують і спрямовують різні державні й громадські ініціативи у сфері інклюзії. Ніхто краще за людей, які

мають реальний досвід соціальної стереотипізації чи стигматизації не буде «воювати» за безбар'єрність. Тому що для цих людей це не просто робота, це їхній життєвий пріоритет – мати повноцінне життя і дати його всім, хто його потребує.

Ветеран з множинною ампутацією кінцівок:

«Треба ділитися своїм досвідом, тому що досвід – це найкращий приклад того, що потрібно робити. Бо знаєте, я себе пам'ятаю, коли я на ногах міг стрибати, ходити по сходах і взагалі не зважати на сходи, на пандус, на ліфти, на роз'єми дверей. А потім, коли мене це вже зачепило, коли мені це вже стало не в кайф, як то кажуть, дивитися на цю доступність, якої немає, то я став активним і став намагатися акцентувати, показати, що є ця проблема і її треба вирішувати. Що у своєму досвіді можу розповісти, що от так то так, щоб на це могли звернути увагу. А якби я сидів і нічого не робив – то як я можу щось змінити?».

Ми виокремили окрему форму мотивування, яка пов'язана, у першу чергу, із невідповідністю очікувань щодо стандартів певних практик у сфері інклюзії і бажанням покращити, змінити щось для себе, членів своєї сім'ї та їхнього близького оточення:

Мама дитини з інвалідністю:

«Найперше, мабуть, я хотіла щось змінити для своєї дитини. Потім побачила цю фікцію і почала боротись. До прикладу, купила адаптивних матеріалів, передала їх закладам освіти, а вони їх просто не використовують. І це відчуття несправедливості, коли ти розумієш, що твоя дитина може більше, але просто через те, що люди не хочуть виконувати свої обов'язки, твоя дитина йде до другосортності».

Окреме підґрунтя займати активну соціальну роль – це і внутрішні установки людей, і соціально сформовані риси характеру, які характеризують людину через непосидючість, бажання постійного руху й адреналіну, причетності до корисних справ, отримання задоволення від продуктів праці. Ветерани свідомі того, що багато людей будуть повертатися після військової

служби з різними травмами і потрібно не втрачати час, а працювати сьогодні на майбутнє: *«краще зараз все зробити для таких людей як я, бо їх буде тільки більше – підготувати всі послуги, облаштування, пандуси».*

Неочікуваним, але приємним випадком є досвід одного з ветеранів, який говорив про свою активну соціальну позицію як наслідок певного ряду абсолютно випадкових подій в житті, до яких ще й додається перебування певний час в європейських країнах і вже тоді виникає бажання *«давайте зробимо у нас як в Америці чи Іспанії».* Далі, коли *«цей маятник подій»* продовжує безперервно розгойдуватися, зупинитися і відійти від цієї діяльності складно. Тобто практика випадкового включення і далі постійне відтворення певної соціально важливої діяльності і створює як емоційні зобов'язання і перед собою і перед іншими людьми, яким потрібно підтримка.

Ветеран з ампутацією:

«І зараз, коли приїжджаю в реабілітаційний центр, бачу молодих хлопців з ампутаціями і розумію, наскільки це зараз слизький шлях, коли можна втратити віру, що ти не зможеш повернутись до життя. І тому хочу показати, що можна жити, що після ампутації життя не завершується, в ньому з'являються нові пріоритети, щось нове цікаве. І, як не дивно, я всім кажу, може мене вважають божевільним, що після поранення моє життя виглядає насиченішим, активнішим, кращим. Бо коли ти сам починаєш допомагати, маючи інвалідність, то ти забуваєш про свою інвалідність. Це такий найвищий левел, що ти можеш ще комусь допомогти – значить, я нормальний, значить, зі мною все добре».

Отже, мотивація до повернення в активне соціальне життя, займати видиму роль у громаді є різною, починаючи від бажання ділитися власним досвідом подолання певних труднощів, прагнення допомогти і підтримати інших, усвідомлення необхідності реформування і переосмислення підходів в інклюзивності і закінчуючи внутрішнім покликом душі боротися за свої права, своє повноцінне життя без обмежень і за права й життя інших вразливих груп.

Наступний блок інтерв'ю стосувався труднощів та шляхів їхнього подолання. Географічно наші респонденти перебували у різних областях України: Черкаська, Миколаївська, Львівська та Київська. Тому говорячи про певні локальні схожості рівнів доступності ми маємо на увазі досвіди людей, що проживають у названих областях. Під час інтерв'ю учасникам пропонувалося оцінити рівень безбар'єрності у своїх громадах станом на зараз (за кількісною шкалою від 1 до 10, де 1 означає максимально незадовільний стан, а 10 – наблизений до ідеального). Не всі змогли сформулювати загальну думку і виразити її через бал, проте ті оцінки, що вдалося отримати, варіюються від 1 (у сфері освіти) і до 8.

Основні проблеми, які стримують розвиток інклюзії, на думку респондентів це такі:

- 1) Інфраструктурна недоступність: відсутність або мінімальна кількість адаптованих квартир для проживання у містах; нерозвиненість послуг громадського транспорту (обладнання автобусів пандусами); відсутність місць для паркування і низька культура свідомості у суспільстві (місцями для паркування осіб з інвалідністю користуються як звичайним паркомісцем); відсутність або неякісність тактильної плитки; неадаптованість медичного обладнання для осіб з інвалідністю; низький рівень поінформованості людей про можливість отримувати послуги соціальної реабілітації в громаді, а не їхати в обласні центри;
- 2) Бюрократичні бар'єри: ускладнення процедур отримання певних соціальних статусів чи пенсій; здача нових будівельних проєктів без дотримання державних норм безбар'єрності; нехтування збором зворотного зв'язку від цільової групи, що призводить до порушення принципу безбар'єрності «не робіть для нас без нас»; прогалини між нормативно-правовою базою та їх реальною реалізацією; брак координації між ОГС, місцевою, обласною та вищими рівнями влади;

- 3) Соціальні перепони: упередження та страхи щодо людей з інвалідністю як фізичною, так і ментальною; пасивність і «прийняття правил гри» самих людей з інвалідністю і ветеранів з інвалідністю; брак інструментів та просторів для вибудовування кооперації й взаєморозуміння між різними соціальними групами.

Як ідеї подолання цих перепон рекомендації респондентів стосуються:

- 1) посилення рівня державного контролю (до прикладу, за дотримання стандартів будівельних робіт);
- 2) збільшення кількості просвітницьких заходів та створення соціальних роликів;
- 3) демонстрації успіхів та історій людей з інвалідністю та ветеранів через різні медіаканали;
- 4) конструювання просторів для діалогу між різними групами бенефіціарів та стейкхолдерів: людьми з інвалідністю, включно з ветеранами, громадськістю, бізнесом, владою;
- 5) можливості отримання освіти, перекваліфікації людей, для майбутнього працевлаштування;
- 6) адекватного фінансування ініціатив, проєктів та програм, що розвивають інклюзію;
- 7) доопрацювання законодавчих документів із включенням до команди робочої групи осіб із інвалідністю та ветеранів;
- 8) створення системи комплексної послуги медико-соціальної реабілітації із супроводом людей.

Отже, існують певні бар'єри для людей з інвалідністю, включно з ветеранами, проте позитивним аспектом є готовність цих людей пропонувати рішення та включатися до їхнього впровадження. Процес покращення вимагатиме часу і наполегливих скоординованих дій всіх можливих учасників процесу: державних інституцій, організацій громадянського суспільства, бізнесу та самих людей з інвалідністю й ветеранів.

Обговорення з респондентами нормативно-правових засад забезпечення безбар'єрності в Україні засвідчило, що думки щодо чинних документів дещо перегукуються між собою з ключовою ідеєю *«є багато гарних законів, але вони просто не працюють так як потрібно»*. У інтерв'ю найбільш повні відповіді на запитання щодо обізнаності в документах надають особи, які працюють у держаному чи громадському секторах і реалізують свою діяльність у межах законодавчих положень. Ці особи у рамках нашого дослідження названі експертами. Під час спілкування респонденти згадали: Конвенцію про права осіб з інвалідністю, Закон щодо працевлаштування та обладнання робочих місць для людей з інвалідністю, Закон про соціальні послуги, Національну стратегію розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року, Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року. Найбільш вдалим підґрунтям для розвитку інклюзії представник Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю в обласній державній адміністрації називає поєднання Конвенції ООН та Національної стратегії безбар'єрності: *«Конвенція ООН – це основний документ щодо захищеності осіб з інвалідністю. І також Національна стратегія. Оці два документи – це те, від чого зараз можна відштовхуватися під час здійснення нашої діяльності»*. Причому, респонденти звернули увагу на факти невідповідності того, що написано на папері і форм впровадження ідей в життя. Така невідповідність може бути продиктована різним сприйняттям та інтерпретацією законів серед групи стейкхолдерів і прямих бенефіціарів (людьми з інвалідністю та ветеранами, що отримали інвалідність).

Жінка з набутою формою інвалідності:

«На жаль, я особисто стверджую, що у наших державників дуже інше розуміння, а ніж у людей-споживачів того, що вони для нас створюють».

Майже всі респонденти згадують законодавчу базу щодо державних будівельних норм, яка часто лише декларується як дотримана, а в реальності не має підтвердження. Цікавою була думка про те, що багато нинішніх ініціатив і політик різних міністерств реалізуються як *«експериментальні рішення»*, що з

одного боку добре, адже є певні кроки і намагання, але з іншого така риторика може свідчити про іншу більш глибоку проблему – відсутність системного підходу та чіткого розмежування відповідальності, координації. Звучала, на нашу думку, дійсно перспективна ідея про побудову різних «дорожніх мап» як діяти у різних випадках вразливим групам, куди звертатися, як проїхати і т.д.

Отже, ми дійшли висновку, що вищий ступінь обізнаності щодо законів і підзаконних актів мають люди з інвалідністю та ветерани, які безпосередньо долучені більше до діяльності державних інституцій, ніж громадських. Що потрібно змінювати для гарантій розвитку інклюзії у громадах й країні загалом – це працювати над адекватними механізмами контролю, відповідальності за недотримання, збільшувати фінансування та залучення людей з інвалідністю до процесів у суспільстві. Також першим кроком, який вартує уваги всіх причетних – це не створення нових чи переписування існуючих документів, а дійсне забезпечення виконання вже затверджених.

За результатами проведеного дослідження можемо виокремити основні чинники, що сприяють розвитку інклюзії в суспільстві:

1. Нормативно-правова база та державна політика (розробка, прийняття та реалізація законів, які гарантують права людей з інвалідністю та інших вразливих груп; національні стратегії щодо розвитку безбар'єрності).

2. Освіта і просвітницька діяльність (формування інклюзивної свідомості через систему освіти; реалізація інформаційних кампаній, тренінгів, заходів, соціальної реклами із залученням людей з інвалідністю та ветеранів).

3. Підготовка кваліфікованих кадрів (навчання представників різних професій, які безпосередньо взаємодіють з вразливими групами, для роботи в інклюзивному середовищі; підвищення рівня компетентності у сфері соціального супроводу людей з інвалідністю та ветеранів).

4. Соціальна підтримка та фінансування (доступ до соціальних послуг, матеріальної допомоги, програм підтримки; забезпечення інфраструктури (пандуси, тактильна плитка, ліфти, транспортні послуги).

5. Партнерство з громадськими організаціями (залучення благодійних фондів, міжнародних організацій до реалізації інклюзивних програм та ініціатив на всіх рівнях).

6. Інформаційна відкритість та медіа (висвітлення історій людей з інвалідністю; створення позитивного образу інклюзії у ЗМІ).

7. Доступність середовища (архітектурна доступність, адаптація громадських просторів; інформаційна доступність (сурдопереклад, шрифт Брайля, доступні вебсайти).

3.3. Рекомендації щодо розвитку інклюзії в Україні у часи післявоєнного відновлення

На основі комплексного аналізу законодавчих актів, звітів за результатами різних досліджень потреб цільових груп, а також із врахуванням думок інформантів можна підготувати низку рекомендацій щодо підвищення рівня інклюзії в Україні в часи післявоєнного відновлення. Ключові ідеї рекомендацій стосуються:

- 1) впровадження комплексних практик МіО (моніторингу і оцінювання) ступеня виконання та дотримання вже існуючих нормативно-правових документів щодо інклюзивності;
- 2) розбудови прозорої і зрозумілої системи відповідальності влади щодо впровадження інституційних заходів із зазначенням органів контролю і санкцій у разі нехтування певними стандартами інклюзивності;
- 3) реального й систематичного залучення людей з інвалідністю та ветеранів із інвалідністю до розробки та впровадження важливих управлінських рішень (це необхідно для забезпечення представлення інтересів, потреб і досвідів вразливих груп);
- 4) первинного облаштування інфраструктурного доступу за стандартами безбар'єрності (оскільки *«зробити від початку*

простір інклюзивним буває дешевше з фінансової точки зору, ніж потім переоблаштовувати вже готову будівлю»);

- 5) обміну і поширення досвіду малих громад щодо практик медико-соціальної реабілітації (зокрема, у Черкаській області) на широку громадськість великих міст; запрошення громад до великих всеукраїнських проєктів чи програм;
- б) розробки комплексних і тривалих освітніх політик, просвітницьких ініціатив і програм, які будуть розвивати й утверджувати цінності поваги і толерантності до різних життєвих історій і досвідів людей (інклюзія має утвердитися на рівні соціальної цінності і бути нормою «за замовчуванням»);
- 7) пошуку різних джерел фінансування, як від держави, приватних донорів, так і від інших закордонних транснаціональних корпорацій;
- 8) роботи щодо покращення діагностики, терапії та супроводу: для людей з ментальними чи інтелектуальними порушеннями існують значні проблеми з діагностикою та доступом до якісної терапії та психотерапії;
- 9) заохочення проактивної позиції самих ветеранів із інвалідністю та людей з інвалідністю (це має бути двостороння кооперація: готовність і гнучкість до змін із боку ОГС і держави та бажання боротися за себе, своє повноцінне життя і права з боку людей з інвалідністю та ветеранів);
- 10) фокусування на забезпеченні не тільки нагальних потреб, а розвитку мислення з перспективою на майбутні довгострокові результати та позитивні соціальні ефекти.

Таким чином, підвищення рівня інклюзії у післявоєнній Україні потребує не тільки часу для відновлення і «переведення подиху», аналізу актуального стану справ, але й, що найважливіше, забезпечення стабільного виконання вже існуючих гарних нормативних положень і стратегій, комплексної системи

моніторингу і оцінювання кроків із розбудовою бази даних для майбутніх порівнянь в динаміці, фінансових інвестицій, орієнтації на потреби громад та всебічного залучення різних вразливих груп людей до прийняття управлінських рішень. Важливо, щоб цей процес реалізовувався з рефлексивним адресним підходом, тобто первинно мав стратегію збору зворотного зв'язку від бенефіціарів щодо потреб, а далі працював за активної участі тих, кого він безпосередньо стосується (зокрема, людей з інвалідністю та ветеранів із інвалідністю).

Висновок до третього розділу

Переходячи до підсумків 3-го розділу, хочемо підкреслити, що отримані дані не претендують на вичерпність обраної теми, проте вони демонструють певні тренди у сфері інклюзії, підсвічують проблемні місця й дають простір для конструювання різних управлінських рішень з урахуванням думки людей з інвалідністю та ветеранів. Окрім цього, цінним, на нашу думку, є детальний опис підготовки дослідження і зазначення складнощів, із якими ми мали справу в процесі, а також розробки широкої низки рекомендацій для розбудови сфери інклюзії у післявоєнному українському суспільстві. На додаток, ми запропонували власні ідеї дослідницьких рішень, які можуть використовуватися у подальших чи дотичних наукових пошуках з тематики інклюзії.

ВИСНОВКИ

Під час аналізу комплексу фахової літератури, нормативно-правових джерел, а також аналітичних звітів, було здійснено спробу фрагментарної рефлексії щодо теоретико-методологічного підґрунтя дискурсів конструювання соціальної реальності як простору для включення різних вразливих груп людей та забезпечення принципів інклюзії на рівні норм і цінностей. Ми намагалися, по-перше, показати, що галузь досліджень інклюзії має значний попередній доробок як теоретичних конструктів, так і прикладних технологічних рішень для поєднання соціологічного знання. По-друге, було продемонстровано потенціал поєднання різних парадигмальних оптик, методологічних рішень, методів збору і аналізу даних під час реалізації емпіричних пошуків соціальних конструктів інклюзивності у контексті українського повоєнного суспільства.

Значна частина роботи приділена ідентифікації прогалин у освітніх політиках інклюзивності через аналіз звітів та інших документів у відкритому доступі. Варто зазначити, що ми не намагалися оцінити ефективність певних наративів щодо забезпечення включення та безбар'єрності, наша місія була продемонструвати широту охоплення сфери інклюзії, яка зачіпає і розкривається у контексті всіх сфер життєдіяльності людини.

Далі фокус нашої роботи стосувався концептуалізації поняття «інклюзії» та вивчення можливостей його коректного використання у рамках власного дослідження. Досвід проведення комплексного дослідження (аналіз документів/кабінетне дослідження, інтерв'ювання цільової групи) дозволив нам виокремити певні умови та чинники, наявність яких сприяє налагоджуванню позитивної динаміки розвитку інклюзії як на рівні громад, так і широкого загалу. Ми мали можливість ознайомитися із життєвими історіями та досвідом дієвих акторів у громадах із числа ветеранів з інвалідністю, осіб з інвалідністю та людей, які адвокатують розвиток безбар'єрності в Україні. Продемонстровані результати не вичерпують дискурс інклюзії в Україні, проте вони можуть зорієнтовувати дослідницькі команди у важливих для вразливих

груп напрямках. Також окремо ми підготували рекомендації щодо підвищення рівня інклюзії в Україні у часи післявоєнного відновлення, які розроблені на основі аналізу аналітичних документів попередніх досліджень у цій галузі, а також ідей, почутих від респондентів.

Як бачимо, всі окреслені завдання, які сприяли досягненню мети роботи, а саме дослідження механізмів підвищення рівня інклюзії в українському суспільстві – були виконані. Ми дійшли висновку, що сфера інклюзії все ще перебуває на етапі свого становлення та активної інституціоналізації, а отже потребує залучення як практичного досвіду широкого кола бенефіціарів, так і технологічних дослідницьких метрик моніторингу і оцінювання ефективності діяльності цієї сфери. Наше власне дослідження, яке ми спробували реалізувати за партисипативним дизайном, поєднує різні методи збору даних: глибинні інтерв'ю (телефонні, за допомогою дистанційних засобів зв'язку онлайн), експертні інтерв'ю (онлайн), аналіз документів, а також методи аналізу нечислових даних: якісний контент-аналіз, дискурс-аналіз – стало досить інформативним джерелом, що поглиблює базу соціологічних напрацювань у сфері інклюзії українського суспільства.

Отже, на нашу думку, робота є спробою комплексного аналізу теоретичних, нормативно-правових засад, емпіричних даних й окреслення перспективи їхнього поєднання у контексті проведення соціологічних досліджень, де цільовою групою виступають люди з інвалідністю, ветерани з інвалідністю та їхнє близько коло. Наше дослідження не показує всі можливі грані тематики, проте воно є втіленням, по-перше, щирого дослідницького інтересу і тривалого професійного досвіду роботи у сфері соціального захисту і ринку надання соціальних послуг вразливим групам населення в Україні. І по-друге, демонструє багатогранність й широку тематичну царину для подальших досліджень з іншим предметним фокусом.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтернативний звіт громадських організацій щодо виконання Конвенції ООН про права людей з інвалідністю [Електронний ресурс] / Громадські організації. – 2012. – Режим доступу: https://ud.org.ua/images/pdf/zagubleni_prava.pdf.
2. Аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження «Потенціал лідерства жінок з інвалідністю в Україні під час війни» [Електронний ресурс]. – 2025. – Режим доступу: <https://surl.li/tmipot>.
3. Альтернативний звіт щодо виконання Україною Конвенції про права осіб з інвалідністю [Електронний ресурс] / Фонд захисту прав людини. – Режим доступу: <https://ffr.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/CRPDalternativereport.pdf>.
4. Бородін Є. І. Соціальна політика: навчальний наочний посібник / Є.І. Бородін, Н.Г. Сорокіна. – Дніпро: Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», 2023. – 327 с.
5. Дослідження досвіду та потреб родин зниклих безвісти військових [Електронний ресурс] / Cedos. – 2024. – Режим доступу: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/2024_cedos_doslidzhennya-dosvidu-ta-potreb-rodyn-znyklyh-bezvisty-vijskovosluzhbovcziv.pdf.
6. Дослідження «Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби» [Електронний ресурс] / Cedos. – 2024. – Режим доступу: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/soczposlugy_digital.pdf.
7. Дослідження «Стигматизація ветеранів і ветеранок: ситуація в Україні та досвід США» [Електронний ресурс] / Український ветеранський фонд. – 2024. – Режим доступу: <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2025/04/Styhmatyzatsiia-veteraniv-i-veteranok.pdf>.
8. Євдокимова І. А. Соціальна політика та соціальна робота в умовах трансформації суспільства / І.А. Євдокимова, С.О. Горбунова-Рубан. – 2021.

9. Закон України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.
10. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 травня 1993 р. № 3551-XII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.
11. Климаська Л. Д. Соціальна політика: навчальний посібник / Л.Д. Климаська, В.Є. Савка, Н.М. Хома, В.М. Піча, Я.Б. Турчин; за ред. В.М. Пічі, Я.Б. Турчина. – 2-ге вид. – Львів: Новий Світ-2000, 2020. – 318 с.
12. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект / за ред. Е.М. Лібанової, С.І. Пирожкова. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2015. – 356 с. – Режим доступу: https://idss.org.ua/monografii/2016_Lud_rozv_monogr.pdf.
13. Національне соціологічне дослідження про сприйняття людей з інвалідністю в Україні [Електронний ресурс] / Соціологічна група «Рейтинг». – 2023. – Режим доступу: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_los_112023_press.pdf.
14. Оксамитна С. М. Міжгенераційна класова та освітня мобільність / Світлана Оксамитна ; Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Київ : НАУКМА, 2011. – 287 с.
15. Паніотто В. Методи опитування / В. Паніотто, Н. Харченко. – К.: Києво-Могилянська академія, 2017. – 342 с.
16. Потреби ветеранів і ветеранок [Електронний ресурс] / Український ветеранський фонд. – 2024. – Режим доступу: <https://veteranfund.com.ua/analytics/analiz-potreb-ta-problem-veteraniv-ta-veteranok-za-2024-rik/>.

17. Савельєв Ю. Б. Багатовимірна сучасність: соціальне включення в оцінці суспільного розвитку: монографія / Ю.Б. Савельєв. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. – 447 с.
18. Савельєв Ю. Б. Соціальне включення та ексклюзія як форми взаємодії в суспільстві: евристичний потенціал соціологічних концепцій / Ю.Б. Савельєв // Український соціум. – 2015. – № 4. – С. 61–74.
19. Сальнікова С. Вибірка у соціологічному дослідженні: підручник / С. Сальнікова. – Луцьк: Вежа-Друк, 2021. – 252 с.
20. Сасіна Л. О. Депривація як чинник соціальних рухів в Україні / Л.О. Сасіна, Н.А. Мажник, Л.А. Сасіна. – 2018.
21. Цимбалюк І. О. Теоретичні основи соціально-економічної реінтеграції ветеранів у цивільне суспільство / І.О. Цимбалюк, А.М. Колосок // Ввічливість. Humanitas. – 2024. – № 2. – С. 140–148.
22. Alexander J. C. Core solidarity, ethnic outgroup, and social differentiation: a multidimensional model of inclusion in modern societies / J.C. Alexander // National and ethnic movements. – London: Sage, 1980. – P. 5–28.
23. Allman D. The sociology of social inclusion / D. Allman // Sage Open. – 2013. – Vol. 3, No. 1. – P. 2158244012471957.
24. Anderson M. R. Political and economic foundations in global studies / M.R. Anderson, S.S. Holmsten; eds. M.R. Anderson. – Routledge, 2019. – 233 p.
25. Babbie E. R. The practice of social research / E.R. Babbie. – 15th Edition, International Edition. – Wadsworth: Cengage Learning, 2020.
26. Berger P. L. The social construction of reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge / P.L. Berger, T. Luckmann. – 1966. – 125 p.
27. Blumer H. Symbolic interactionism [1969] / H. Blumer // Contemporary sociological theory. – 2012.
28. Conceicao P. Human Development Report 2023/24. Breaking the Gridlock: Reimagining Cooperation in a Polarized World / P. Conceicao, 2024.

29. Creswell J. W. Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches / J.W. Creswell, J.D. Creswell. – 5th Edition. – Sage publications, 2018.
30. Chandra Y. Qualitative research using R: A systematic approach / Y. Chandra, L. Shang. – 2019. – 151 p.
31. Crotty M. The foundations of social research: Meaning and perspective in the research process / M. Crotty. – SAGE Publications, 1998.
32. Daly M. Social exclusion and social capital: A comparison and critique / M. Daly, H. Silver // *Theory and society*. – 2008. – Vol. 37. – P. 537–566.
33. Elder-Vass D. The reality of social construction / D. Elder-Vass. – Cambridge University Press, 2012.
34. Gumpłowicz L. Outlines of sociology / L. Gumpłowicz. – 2nd ed. – New York, NY: Paine-Whitman, 1963.
35. Honneth A. Communicative action: essays on Jürgen Habermas's The theory of communicative action / A. Honneth, H. Joas; eds. A. Honneth, H. Joas. – MIT Press, 1991.
36. Krippendorff K. Reliability in content analysis: Some common misconceptions and recommendations / K. Krippendorff // *Human communication research*. – 2004. – Vol. 30, No. 3. – P. 411–433.
37. Krischler M. What is meant by inclusion? On the effects of different definitions on attitudes toward inclusive education / M. Krischler, J.J. Powell, I.M. Pit-Ten Cate // *European journal of special needs education*. – 2019. – Vol. 34, No. 5. – P. 632–648.
38. Kuhn T. S. The structure of scientific revolutions / T.S. Kuhn. – Chicago, 1962. – P. 43–51.
39. Major B. The Oxford Handbook of Stigma, Discrimination, and Health / B. Major, J. Dovidio, B. Link. – Oxford University Press, 2018.
40. Makombe G. An expose of the relationship between paradigm, method and design in research / G. Makombe // *The Qualitative Report*. – 2017. – Vol. 22, No. 12. – P. 3363–3382.

41. Mertens D. M. Research and evaluation in education and psychology: Integrating diversity with quantitative, qualitative, and mixed methods / D.M. Mertens. – 3rd ed. – Sage, 2010.
42. Mertens D. M. Transformative paradigm: Mixed methods and social justice / D.M. Mertens // Journal of mixed methods research. – 2007. – Vol. 1, No. 3. – P. 212–225.

ДОДАТКИ

Додаток А

Гайд глибинного інтерв'ю

Прев'ю

Вітаю, пане/пані _____, мене звати _____. У межах магістерської роботи я проводжу серію глибинних інтерв'ю з людьми з інвалідністю або членами їхніх сімей та ветеранами з інвалідністю. Говоримо про інклюзію, Ваш досвід включення до активного соціального життя.

Наше інтерв'ю буде записане, проте дані, отримані від вас сьогодні конфіденційні та будуть використані в узагальненому вигляді. Відповіді на всі питання займуть близько години. Починаємо.

ПРО ОСОБИСТИЙ ДОСВІД

- Як змінилося Ваше життя після отримання інвалідності?
- Які найбільші виклики Ви відчули після повернення до цивільного життя у громаді?
- Чи відчули Ви підтримку від держави, суспільства, волонтерів, побратимів? Якою ця була підтримка? Чи збереглася вона і зараз?
- Що для Вас означає інклюзія? Чи завжди інклюзія має з'являтися на запит окремому досвіду інвалідності? Як, окрім реакції на окремі досвіди, громада може підтримувати і розвивати інклюзію? Чи має інклюзія стосуватися окремих дій та послуг чи це має бути на рівні соціальної цінності?
- Що найбільше допомагає вам почуватися повноцінним членом(-кинею) суспільства?
- Які ініціативи чи програми Вам реально допомогли адаптуватися?

ДЛЯ ВСІХ

*Інвалідність не перепона, а поштовх зайняти проактивну позицію.

Що мотивувало саме Вас зайняти у своїй громаді цю проактивну роль? Чому або як так вийшло? Розкажіть свою історію, яка спонукала Вас дійти до цього моменту зараз.

ПРО БАР'ЄРИ ТА ВИКЛИКИ

- Як би Ви оцінили рівень інклюзивності в своїх громадах зараз?
- З якими найбільшими перешкодами Ви стикаєтеся в повсякденному житті?

*Де є найбільші складнощі? – чи вбачаєте Ви певні шляхи їхнього подолання? Кооперація яких інституцій, чи взагалі які дії потрібні зараз у Вашій громаді для розвитку інклюзії?

- Які нормативно-правові документи, що чинні зараз, Ви вважаєте гарними, а що потребує переосмислення? А можливо, взагалі щось не враховано і Україна потребує нормативного підґрунтя саме в цих пропущених моментах?
- Що, на Вашу думку, найбільше заважає розвитку інклюзії в Україні?

ПРО ЗМІНУ ПІДХОДІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗІЇ

- На Вашу думку, що зараз може сприяти розвитку інклюзії в нашому суспільстві? Звідки потрібно починати “перебудовувати” ставлення людей до інклюзії і як саме доносити (через що – дії, практики, окремі досвіди) до широкої громадськості про природність/нормальність інклюзії? Що б Ви найперше зробили у рамках своєї громади чи професійної діяльності?

*Можливо це має бути державні ініціативи (які?), низові акції громадських організацій, цілі просвітницькі кампанії (для чого і для кого і про що вони мають бути?), індивідуальна активність особистостей і поширення про це в ЗМІ та в соціальних мережах.

- Як суспільство може стати більш інклюзивним у ставленні до ветеранів та людей з інвалідністю?
- Яку роль у розвитку інклюзії мають відігравати громади, бізнес та медіа?
- Як можна покращити соціалізацію та взаєморозуміння між ветеранами, військовими з інвалідністю та іншими членами суспільства?
- Міркуючи про повноцінне інклюзивне суспільство, яким Ви його бачите (хотіли би бачити) зараз в українських реаліях?

*які його основні характеристики? що має бути в суспільстві (практики, дії, певна інфраструктура), щоб Ви сказали – «так, ми живемо у суспільстві, яке сприяє інклюзії, враховує і поважає її»?

Дякую! На цьому запитання закінчилися. Якщо є ще щось, що ми не проговорили, а Ви бажаєте поділитися – будь ласка, буду рада. Якщо ні – то я ще раз дякую і гарного Вам дня.

Приклад транскрипту інтерв'ю**Транскрипт глибинного інтерв'ю №7**

(База 7/11)

Інформація про інтерв'ю: дата – 21.04.2025; тривалість – 60 хвилин; місце проведення – платформа Zoom (онлайн); дозвіл на запис від респондента – отримано (усний).

Інформація про респондента: колишній військовослужбовець ЗСУ, захисник Донецького аеропорту, у березні 2019 - квітні 2021 року – заступник Міністра у справах ветеранів України.

Інтерв'юєр (далі І): Розкажіть мені про Вас, чим зараз займаєтесь? Я знаю, що про Вас багато що написано в вікіпедії. Я це можу прочитати. Можливо, щось таке, що там не написано.

Респондент (далі Р): Як вам сказати, після поранення в 2014 році, звісно, життя змінилося. Не знаю добре це чи погано, я належу до тої категорії людей з інвалідністю, які намагаються собі компенсувати свої травми і постійно шукають якісь пригоди. Причому навіть те, чого я боявся з руками, то зараз навпаки. Тобто я ніколи до поранення, до війни не був активним в громадському плані, для мене громадська діяльність, це були там міськими божевільними, які там ходять і їм нічим зайнятись. Але після поранення ми створили громадську організацію ветеранську багато робили і зараз я абсолютно по-іншому дивлюся. Так само, коли працював заступником міністра у справах ветеранів, для мене це теж було щось із розряду космосу, що мені ну я ніколи цього не прагнув і не хотів. Але тяга адреналіну, якихось нових викликів, воно постійно штовхало мене. З початком повномасштабної агресії мені дуже складно вдалося себе вгамувати, що я не можу воювати. У мене вже загинуло багато друзів близьких і в мене були від цього певні страждання. Тут зареєстрував фонд Литві, маю благодійний фонд в Україні. Допомогаємо армії. Допомогаємо адаптуватися ветеранам з втратою зору. Один із проектів наших «ЖИТТЯ ПІСЛЯ ВІЙНИ» це саме їх адаптація до життя. Зараз реалізуємо проект «Я зміг і ти зможеш» за підтримки посольства сполучених штатів. Це такі відео поради як практичні, як бути незалежним в побуті не просто лозунги, а ось саме такі побутові речі.

І: А які найбільші відчули виклики, коли повернулася в цивільне життя в громаді? Можливо, це було пов'язано з іншими людьми в суспільстві, чи це там з власними Вашими побутовими речами, які Ви стали робити по-іншому?

Р: Ну змінився, звісно. Руки в мене росли з правильного місця, я все робив, сам я робив там. Це в мене спадкове таке, дід був і тато, і я все робив сам, і електрику, і сантехніку, і будівельні роботи. І тому я дуже не терплю безпорадність. Воно на фізичному рівні в мене. І ось це було дуже складно з перших днів, коли ти сам не можеш там не те що їсти. А коли я пояснював сину як мене потрібно ложку прикрутити до спортивного напульсника і він це не розуміє, а йому навіть жестами показати не можу – це дже бісило. Я людина така, як вам сказати, ну не скажу що в мене такий темперамент холеричний, але я дуже люблю швидко там все робити, там бігом вдягнувся, бігом пішов. Типу я їй вже казав: «Зараз здуваємося, потім ото то, то то і 10». Бо в мене в голові уже було там зрозуміло, що я вже взутий. А вона каже: «Ну подожди, я вже забула друге, те, що ти мені сказав». І ось це було дуже складно

зрозуміти, що у кожної людини свій якийсь там алгоритм дій, пріоритетність і ти не можеш ось сказати: «Кидай все, роби ось так».

І друге, що мене вражало, це звісно, відношення людей. Я довго не наважувався їздити в громадському транспорті, тому що ці співчутливі погляди, хтось там перехрестився, хтось просто там дивиться на тебе як на мерця, що ти там незрозуміло, чого ти ще живий до цього часу. І це було так неприємно, бо ти, ну, ніби вже, я практично ще з реанімації прийняв всі свої травми. В мене вже не було якихось, я думав тільки, як мені повернутись до життя. А коли ось на тебе так дивляться, то ти починаєш думати: «Ну, може, я дарма так оце тут виглядаю красунчиком, а насправді це так жахливо виглядає ззовні і може варто дійсно про суїцид подумати». Тому ось ці речі були найскладніші.

І ще одне було з друзями був певний такий момент, бо я людина така, достатньо з гумором. Я завжди в компанії двіжував і всі мене знали таким, але дехто з друзів довго не наважувався до мене прийти. І вони, коли там перше приходили, там ховали очі, якимось так себе відчували. Ну, бо дійсно, що сказати людині, яка втратила руки там. Ну, це ж не хата згоріла чи машину украли, там можна сказати: «Не парся, чувак, там все, допоможемо, купимо». Але потім, коли зрозуміли, що я там їм не плачуся, не вимагаю якихось, що я не змінився, і тоді вони вже мені зізнавалися, що ось цей бар'єр у них зник. Що можна спокійно спілкуватися.

І: Супер, супер. Окей, я зрозуміла. А от відчували ви якусь підтримку від держави, від якихось волонтерів, бо, в 14-му році ще воно тільки це все там починалось, цей активний волонтеризм, від побратимів. От якою була ця підтримка і чи збереглась вона зараз?

Р: Ну, звісно, підтримка була просто шалена. Тоді, в 14-му році не так багато було таких поранених, як я, з подвійна ампутація. Ну, нас там можна було на пальцях перерахувати. Тим більше мене поранили в Донецькому аеропорту. Це був те ще тоді така знакова точка. Мене зустрічали в Дніпрі там як героя, який там світ спас від марсіян. І в мене не зачинялися двері в палату. До мене приходили незнайомі люди. Ну, я просто певний час до поранення працював на телебаченні відеооператором, інженером супутникового зв'язку. І дуже багато моїх друзів там сюжети про мене знімали. Ну, була така компанія, що я про мене дізнались там всі. І в мене не зачинялись двері. Мені гроші приносили, плакали і волонтери. Там в Дніпрі взагалі в одній з лікарень там було по два сніданки, два обіди. І ще хтось ловив тебе в коридорі, намагався там відбивну запхати в кишеню. Ну, це було просто така шалена підтримка, що певним чином вона і допомогла мені одразу налаштуватися. Я при людях там приходили мами з дітьми, там літні люди, я не давав собі там розслабитися, показати, що я щось там погано себе почуваю, чи я там якийсь убитий горем, депресований і так далі.

Стосовно держави, ну, звісно, тоді ще не було програми протезування. Мені розповідали, там приходили волонтери, розповідали про біонічні протези, як про свої руки збирали гроші на протези. І, звісно, теж досить швидко вирішувались всі питання. Там були якісь негаразди з військовою частиною, там, то неправильно написали прізвище чи побатькові, але все вирішувалось. І я розумію, що це просто завдяки тому, що, ну, по-перше, таке поранення важке. такий резонанс. І тут, не думаю, що це була типова ситуація, але до мене все це було і в Миколаєві там, і на рівні місцевої влади, там всі запитували, всі там долучалися. Тому з військової частини телефонували побратими, телефонував командир угруповання, який там нас заводив в аеропорт, який не був моїм безпосереднім командиром, з яким ми просто бачились там один раз. Тим не менш, він телефонував, казав: «Ось мій телефон в випадку якісь проблеми зразу набирайте і і таке інше». Тому тут скаржитись не буду. Потім, і

програма протезування. Ну, перші протези я купив механічні за рахунок грошей, які мені зібрали люди. Потім почала діяти ця програма протезування. Мене відправили в Німеччину. Я отримав квартиру, бо не мав її, там десь в 15-му чи 16-му році. Але, вважаю, що держава по відношенню до мене виконує свої обіцянки.

I: Супер, супер, супер. Так, класно. Добре, я зрозуміла. А тоді от наступний блок ми поговорили про ваш досвід. А що для вас таке інклюзія? Бо в мене просто далі запитання будуть про інклюзію і от про це слово. Що воно для вас таке?

P: Інклюзія - це коли мене ніхто не відділяє і ніхто не вважає мене особливим. А просто є такі умови, де це не ніяким чином не проявляється. Ну, тобто в мене нема жодних перешкод. Просто в моєму випадку це складніше, з одного боку простіше. Ну, ноги є, я не так там залежний від сходів, від там ліфтів, від всього іншого. У мене інші там приколи, там ручки дверні, які не можеш вхопити, там ще якісь речі, бо для людей взагалі, подумати, що людина без обох рук може сама десь їздити, це дуже складно. Це ось ці погляди, відсутність цих поглядів, що я наче якійсь, ну чомусь люди з з-за за мене вирішують, що я нещасний. Дивляться так зі сльозами на очах. Ось це для мене інклюзія, коли мене не виділяють і ніхто там не дивиться, гачок у мене чи рука. Ось я це вважаю інклюзією.

I: Супер, супер. Добре, почула, зрозуміла. А наступне в мене запитання. Чи завжди інклюзія взагалі має з'являтися як реакція і що ми можемо зробити такого, щоб це було на рівні якоїсь такої соціальної цінності, що інклюзія - це не те, що ми маємо думати і надавати людям, коли є такий запит, а що інклюзія має бути без запиту. От як ви б тут прокоментували?

P: Я вважаю, ні, я з вами абсолютно згоден. Я вважаю, що інклюзія, інклюзія без запиту, ну, це ідеальна картинка, до якої ми маємо прагнути. І тут, знаєте, я в цьому випадку кажу, що тут, винна не лише влада. Це наше суспільство, тому що люди, які приходять у владу - це частина суспільства. І я по собі зрозумів, що я до поранення я вважав себе людиною емпатичною, яка там співчуттям ставиться до людей з інвалідністю, яка там завжди готова допомогти, ще щось, але я не замислювався далі. Ну, ось там допоміг людині зайти чи там допомогти крісло колісне занести в тролейбус, а що далі з цією людиною? Чи може вона там працювати? Я не не думав. І так більшість людей, вони починають думати лише, коли з ними це стається. І ось тоді починається реакція. Тому, я вважаю, що тут треба змінювати суспільство в першу чергу. Треба, щоб ця доступність, щоб інклюзія, вона була не по запиту, а по замовченню. І в багатьох випадках, якщо робити це все одразу, то воно й коштує набагато дешевше, ніж потім переробляти і все інше. І коли цього немає, то запит може і не з'явитися, тому що, якщо ось ми займаємося незрячими ветеранами, то в багатьох випадках про них навіть не знають, бо вони сидять дома, а вони сидять дома, бо їм вони не можуть вийти. Чи так само на кріслі колісному. Тому обов'язково я вважаю, що ми маємо прийти до того, щоб у нас були ось ці дотримання норм інклюзивності, цих всіх технічних, щоб це була не вимога держави і не якась там об'язаловка, а це було поклик якийсь, поклик душі і розуміння, що має бути так, бо бо це може трапитись з кожним і варто робити це одразу.

I: Погоджуюсь, погоджуюсь. Добре. А наступне у мене запитання. Ну, ви насправді на нього починали вже відповідати от про те, що, інвалідність для вас не стала якимось там перепорою, а навпаки стала як поштовхом якийсь зайняти от проактивну позицію. А розкажіть, що мотивувало вас стати, зайняти таку проактивну роль? От чому або як так вийшло, що ви зараз тут, на цьому місці і займаєтесь цим волонтерством, там, підтримкою, ще чогось?

Р: Ну, ви знаєте, вийшло все спонтанно, але я вже згодом зрозумів, чому це відбулося. Вийшло, я ще тільки отримав поранення, щелі лікувався, мені зателефонували і кажуть: «Ти не хочеш ось зараз там на тоді ще були всеукраїнські громадські організації, які мали свої філії. Ось якась там з Києва ветеранська організація ветеранів з інвалідністю хоче заснувати філію в Миколаєві. І треба три чоловіки з інвалідністю, три ветерани, які б заснували. Ось там уже є ось цей там Олег Кравець, Іляш Полянський, будеш тре будеш третім». Для мене це було щось незрозуміле. Я так почав телефонувати, зателефонував одному з цих хлопців. Він служив ще, а він до війни займався громадською організацією людей з інвалідністю. Він каже: «Не парся, це така історія, тут ніхто нічого не роби. Раз в рік їдеш на фуршет в Київ, на ці збори, а там подивимося, що з того вийде». Ну і я погодився так, щоб було. Але потім, коли цей мій товариш, демобілізувався, ми з ним зустрілися, почали думати, ну, що з цим зробити. Ну, є філія, що які проблеми. А проблем виявилось купа. Повертаються ветерани. Ми почали писати, взяли просто в кафе в Києві зібралися, зустрілися вперше і почали, він почав на листочку записувати, які виникають проблеми з чим. Цього немає на державному рівні, а проблема є того, того-сього і ми почали так приїхав Миколай, вирішили, що треба щотижня проводити такі збори ввечері, щоб кожен з ветеранів міг прийти розповісти. І в нас ця організація почала жити, і вона вже почала підштовхувати нас. Ти уже не можеш, бо приходять все нові, нові люди. І це було так якийсь як такий маховик, який чи маятник, який розгордався. І я потім зрозумів, що це ось після війни ти дуже гостро розумієш відповідальність. Тому що на війні це ж ми всі звикли в тилу, що це все має зробити держава, це має зробити там мер, це має зробити бити там чи сільський голова, а там є ось ворог, є ти, є люди, яких ти захищаєш просто от село і тут живуть люди, які там. І тоді відчув це, коли ми там проїжджали село і люди плакали, там виносили, махали нам вслід, бо я розумів, що я єдина, я і мої побратими єдина для них надія зараз. І ось це відчуття, і я так потім почав говорити з побратимами і у багатьох оце відчуття лишилося, що ти відповідаєш за це. І коли повертаєшся, ну, звісно, можна приходити там вибивати двері в органах соціального захисту, ще щось, але виявилось, що, ну, всі чиновники, вони такі інертні, вони самі нічого не придумують, бо вони, ну, вони ж цього не знають, вони не знають, настільки потреб, наскільки знаємо ми. І ми почали працювати ось там розробляти програму, приходити, розповідати, що ось там в Сумах зробили отак, отак. Це можна провести таким рішенням. І тоді це все почало працювати. Тому ось, ну, не знаю, чи відповів я на ваше запитання, але ось склалося це так.

І: Ну, а що вас мотивує зараз? Мотивує зараз продовжувати це робити?

Р: Ну, продовжувати, ну, знаєте, тут цей маятник продовжує розгойдуватись і, по-перше, я не можу воювати. Війна проходить і для мене це нікуди не дівається. Я не можу себе переконати, що ну все ж я відвоював. Я я вже своє зробив, не руште мене, бо я розумію, що це продовжується. По-друге, я пройшов цей там 10 років цей шлях, адаптації до життя і проходжу його зараз, тому що, це постійний процес. Це постійно щось ти вчишся через 5 років навчишся чомусь, чого вважав, що ти не можеш. І зараз там приїжджаю, коли в реабілітаційний центр, бачу абсолютно молодих хлопців з ампутаціями і розумію, наскільки це зараз такий слизький шлях, коли можна втратити там віру, що ти можеш повернутись до життя. І тому хочу показати, що можна жити, що після ампутації життя не завершується, в ньому з'являються якісь нові нові пріоритети, нові щось нове цікаве. І як не дивно, я всім кажу, може мене вважають там божевільним, що після поранення моє життя виглядає насиченішим, активнішим, кращим. Я згадую себе довоєнного. В мене часто були суїцидальні думки, бо там то автокредит, то втратив роботу, то там ще щось. Зараз в мене такого немає. Тому ось це мене і штовхає. Я розумію, що я маю там десь поділитися своїм

досвідом повернення до цього до життя, допомогти на фронті своїм хлопцям. щоб берегти життя ще комусь. І це вже, я розумію, що до перемоги тут як мінімум не можна розслаблятися після перемоги інші виклики. Ну, і крім того, це для мене теж, ну, певна психологічна реабілітація, бо я завжди всім говорю, що коли ти сам починаєш допомагати, маючи інвалідність, то ти забуваєш про свою інвалідність. Це такий найвищий левел, що ти можеш ще комусь допомогти, значить, я нормальний, значить, зі мною все добре. І тому для мене це ось це ось такий момент.

I: Супер, супер. А тоді про Миколаєв. А як ви оцінили от рівень інклюзивності зараз в Миколаєві? От один - це катастрофа, а 10 - це прям ідеальна картина. От як би ви?

P: Ну, зараз я не можу сказати, бо я ж ну буваю там наїздами. Я думаю, що це середньостатистична десь там оцінка на рівні трійки. Наприклад, ще до початку вторгнення там в 20му-21му році ми воювали, що за величезні гроші був капітально відновлений басейн, в якому не було передбачено доступності ні ні пандусів, ні можливості заїхати в басейн на кріслі колісному, переодягнутись, ну те, що вже мало бути. І нам розповідали, що це технічно неможливо. І ми доводили, що все можливо, що не можна було витратити гроші, не роблячи цього. А нам розповідали: «Та ми, якщо ви прийдете, ветерана на кріслі колісному ми вас занесемо на руках, там скупаємо». Ну, ось це я називаю такі почесні обмеження, які нам створюють. То для мене це було показово і ми не могли цього пробити, бо все ось приймається і так далі. Тому я вважаю, що так само це на досить низькому рівні. Ну, там в міській раді, де я працював і рахують, що там зроблений пандус такий великий і можна зайти всередину. Ну, ось тільки не пам'ятаю, чи ліфт там дозволяє, щоб туди на кріслі колісному заїхати, бо все часто обмежується пандусом. І скажу вам ще одну таку річ, яка мене дуже, щоправда, це було десь в 17-му році, яка ось мені показала, що саме проблема в суспільстві, а не в владі. У нас був такий проект бізнес-інкубатор для ветеранів, і один з ветеранів започаткував свій бізнес виготовлення металокопункцій. Ну і ми виникла ідея, він розробив там спеціальний пандус відкидний, який можна ось на сходи класти, щоб з квартири можна, з ліфта можна було з'їхати. Ну і плюс пандус по ДБНу зробити. І ми вирішили в міську раду підключити, щоб виділили гроші і почати з будинків, де живуть люди з дітьми, з інвалідністю. І міська рада охоче відгукнулася, там виділили гроші, все зробили там проект. Ми, хлопці, зробили цей пандус, але щоб його зробити правильно, не трампліном, то треба було зробити там багато зайняти площу. І в результаті одне паркомісце зайняли. Так, мешканці цього будинку хтось приходив і цьому батькові дітей з інвалідністю казали: «Ми викинемо тебе разом з дітьми з вікна, бо через тебе ми позбавились ось цього паркомісця». Ну, тобто, розумієте, влада начебто хоче, може, підключається, а для людей це негативно. Тому я вважаю, що рівень цей поки не досить високий, але, ну, повторюю, може там якесь чудо відбулося, але мені здається, що просто Миколай вже під обстрілами постійно і особливо там зараз до, я розумію, якісь і реконструкції робити не дуже можливо.

I: А якщо от у вас би, ну, умовно кажу, був бюджет і він не був дуже обмежений. От що найперше потрібно робити, щоб хоча б по чуть-чуть підвищувати цей рівень інклюзії? Ну ми зараз не обговорюємо те, що варто перебудовувати суспільство якимось ментально чи там з іншими точками зору, а от що в плані такого простору, можливо, якісь освітніх компаній щось нам варто робити. От що б на що б найперше ви зробили?

P: Ну я вважаю, що освітні компанії, вони завжди мають супроводжувати будь-яку, бути постійними. Я завжди там, коли зустрічаємося там з донорами, я всім говорю, що має бути певна частина там, 10-15% в будь-яких проектах чи будь-які гроші, які ви закладаєте, що це на освітні проекти, освіту суспільства. Бо багато хто не розуміє, навіть донори, які там

передають людям з інвалідністю памперси і просять їх сфотографуватися з цим памперсом, що є принизливим для людини. А люди просто цього вони собі не віддають звіту. Тому, звісно, освітні вони мають бути постійно. І я завжди і сам записую відео, звертаюся, тому що, знаєте, ветерани тут трошки особлива історія, тому що це люди, які отримали інвалідність, захищаючи країну. І до нас і особливе відношення, і у нас особливе відношення. Ну, я, наприклад, не згоден терпіти жодних обмежень в свою адресу. Я буду доводити, буду воювати за це. І розумію, що люди, у яких діти від народження з інвалідністю, чи там які мають інші, вони цього не роблять і не можуть. Вони при приймають оці обмеження. Тому вважаю, що ветерани, але ж ми добиваємося ті ж самі ветерани, ми ж не можемо з і не хочемо, щоб була окрема якась екосистема чи окрема інклюзивність для ветеранів з інвалідністю. Вона має бути для всіх. Тому я завжди ось і закликаю ветеранів з інвалідністю завжди ось приймати участь в цих освітніх,

говорити, що мені не подобається в відношенні суспільства, що має бути там і стосовно доступності і так далі. Наступне - це, звісно, це зовнішня доступність, це дороги, зупинки. Я вважаю, що не можна, робити новий тротуар і не закладати там оцю тактильну плитку для людини, яка втратила зір, бо вони є. Якщо їх немає зараз, то людина це може в будь-який момент бути. І покласти цю тактильну плитку, воно не набагато дорожче. Просто треба розуміти, що це має бути і не можна одразу має бути, не знаю, це звісно багато, але, зовнішня оця доступність, стосовно, звісно, в першу чергу там лікарень, аптек, всього, культурних закладів, що щоб це не складалось враження, що як я маю інвалідність, то для мене тільки лікарня важлива чи аптека. Мені й театр потрібен, і все на світі. Ну, тобто як мінімум нічого нового не має будуватися, здаватися без врахування ось цих речей. Тому я би на це і, напевно, витрачав би гроші в першу чергу на з свого боку і на освітню роботу з людьми з інвалідністю. Щоби вони ось не приймали оці умови гри і не приймали ось ці обмеження. І це, можливо, я не люблю оці там простори окремі для людей там з інвалідністю, щоб це не було цієї сегрегації, не було якихось там резервацій, а щоб вони могли десь вільно збиратися, спілкуватися, постійно бути на веду. Щоб вони мали можливість і бажання, ентузіазм іти у владу і там все інше. Тому я би працював на суспільство, на людей з інвалідністю. І, звісно, ось ця фізична доступність.

I: Добре, добре, почула. А тепер в мене запитання про нормативно-правову базу. Можливо, ви знаєте якісь гарні документи або вважаєте, що в нас от ці документи гарні, а оці документи взагалі не гарні і вони потребують там переосмислення? Як вам наша нормативно-правова база і чи вона реально корелює з реальністю? От як би ви тут оцінили цей аспект?

P: Ну, я не можу сказати, що я в юридичних питаннях достатньо компетентний. Не можу не хочу бути голослівним. Я просто розумію, що у нас не лише стосовно інклюзії, у нас дуже багато хороших законів, які просто не працюють. Нібито вже ж і прийняли ці ДБН, ці технічні норми. Це все ніби є і ніби вони хороші, але якимось чином здаються об'єкти без цих норм. Я вважаю, що ще має бути жорстка реакція держави на дотримання цих норм. Наприклад, в Миколаєві колись був випадок, коли побудували офісне приміщення і робили перекриття з бетону. А там цей бетон треба кожен партію бетону відвозити на експертизу. Чи він достатньої міцності, щоб не завалилося. Вони цього не зробили. Їх змусили розбирати до першого поверху. Ось, щоб так було із в тих випадках, якщо недотримані норми інклюзивності. Ось добудували, не врахували. Ви маєте це розібрати і зробити так, як це має бути. І держава має реагувати на це просто, тим більше враховуючи, що буде відбудова України і багато міст, сіл будуть будуватися з нуля. Тому все-таки тут треба більше дотримуватись законів і більше зворотнього зв'язку саме з людьми з інвалідністю. Тут є теж свої проблеми, що є деякі такі люди з інвалідністю, які там уже пристроїлись до

цього, і вони не особливо там жорстко на це реагують і об'єкти приймаються. Є там для галочки хтось був на крислі колісному, і він сказав, що це добре, а насправді воно не зовсім.

I: Так, погоджуюсь. Окей, добре. А скажіть мені, будь ласка, що на вашу думку найбільше заважає або притуплює в нас зараз цю інклюдію?

P: Ну, багато тут декоративного, багато слів, багато палких, багато речей, наприклад, ви згадали документ, там оцю стратегію, яку прийняли, довго обговорювали від офіса. Ну, це хороший такий набір лозунгів хороших речей, які всі в основному керуються в ручному режимі. Тобто немає системи відповідальності, хто за це відповідає за кожен конкретний крок. Ось цього немає. Немає системи, найгірше. Видали цей набір лозунгів, там провели та щось відкрили, якийсь там пандус, поаплодували, зняли, але так, щоб це десь на підкірку записалося і це системно робилося. Ось цього, на жаль, немає. І ось це сумно. Що немає відповідальності за недотримання, причому жорсткої відповідальності, тому що це добре, що цим переймається перша леді. Це дуже добре, але це більш, знаєте, це більш такі якісь, не знаю, благодійника діяльність, яку зазвичай такі особи впроваджують, бо, перша леді - це ж не посадова особа, вона не може вимагати, вона може просити, але це не зовсім те. Ну, добре, що вона цим займається і слава Богу, але без того, щоб це було на державному рівні закріплено, нічого з цього не вийде.

I: А тоді в мене таке запитання. Що от зараз може сприяти розвитку інклюдії в нашому суспільстві? Ну, я запитую скоріше з чого починати нам перебудовувати оцю людяність, ставлення людей і пояснювати людям про нормальність, про природність інклюдії. Через що ми це маємо робити? Через якісь дії, через практики, через досвіди, через медіа.

P: Через все. Я вважаю, що це має бути і державна програма в тому числі на рівні соціальної реклами, на рівні ось там будь-яких проєктів, пріоритетів там того ж українського культурного фонду, всіх інших, які там видають гранти, щоб був при один із пріоритетів саме ось ця робота з суспільством для того, щоби створити ось сприятливе середовище для сприйняття. Це має бути в тому числі наша позиція. Те, що я говорю, що і особливо ветерани з інвалідністю, бо коли ми будемо про це говорити, от що нам не подобається, я завжди говорю, в мене там навіть є така невелика лекція, з якою я їжджу, розповідаю, от що мені не подобається, як до мене відносяться там, чи як на мене дивляться, чи як мене виділяють, чи як ссюкаються, чи гроші. І як і кожен має про це говорити, що це неправильно, що ось я не хочу якогось там особливого відношення. Я хочу, щоб в мене були рівні можливості жити повноцінно, а не такий якийсь почесна оця мені там квартира, де звідки я не можу виїхати. Але мені буде там 10 спеціально навчених людей постійно привозити мені смаколики і з бубнами танцювати. Ось безумовно про це говорити і виховувати і суспільство не просто співчувати там, не пускати сльозу, не пхати гроші, а просто створити такі умови конкретно там на своєму підприємстві, в своїй перукарні чи в своєму кафе подивитися, чи може сюди людина з інвалідністю прийти, чи може вона в мене працювати і так далі. І ось це треба лобіювати, тому що навіть з працевлаштуванням, то ці всі такі каральні методи чи там, вони не працюють зазвичай, коли немає розуміння і сприйняття. Тому думаю, що має бути це на всіх рівнях, але все-таки держава має координувати це. Щоб це не було там кожен тягне в свою сторону.

I: А, окей. А в мене ще тоді таке запитання: а що нам робити, наприклад, в нас є маленькі локальні громади, коли куди, наприклад, зараз повертаються там хлопці, дівчата, демобілізовані саме в маленькі громади. Великі міста - це класно, да. Ну, якби там є більше можливостей, я розумію, але от яким чином нам комунікувати, що насправді можливо, в

першу чергу, нам створювати оцей простір і інклюзію в маленьких громадах? Ну, бо там же живуть люди, а не в великих якихось містах, де можливо з інклюзією трохи краще. Чи може ви не погодитесь і ви скажете мені там: «Ні, нам в великих містах спочатку».

Р: Ні, абсолютно з вами, абсолютно з вами згоден. Я вважаю, що з громади все починається і, якщо людина не може виїхати з своєї хати в громаді, дістатися до міста і треба там викликати якусь евакуаційну групу, то нема сенсу цього. Інша справа, що громада може мати менше для цього можливостей. Тому треба створити можливості для цього, для створення, для інклюзивності. Ну, можливо, якась державна система стимулювання цього, виділення якихось співфінансування на створення ось доступних речей, залучення міжнародних донорів. Міжнародної підтримки дуже багато, але не всі громади знають як звернутися, як це зробити, щоб це було цілеспрямовано. Якби навчити громади з цим працювати.

Р: Я працював в міністерстві, я розумію структуру звідси. І я вам скажу так, не для протоколу, що я там вбив декілька місяців, привчаючи своїх підлеглих відповідати на звернення громадян по-людськи, а не писати там напівсторінки, керуючись положенням такими такими та такими і в кінці, ну, типу заваальовано послали. І людина не розуміє. І я казав: «Ну, навіть якщо це не ваша компетенція, просто чітко напишіть людині, куди вона має звернутися. І і а ще краще переправте туди її звернення і повідомте її». І це дуже просто зробити. Ну, це іноді писати цю відповідь більше займає часу, ніж людині конкретно відповісти, в чому проблема. Тому це, звісно, така складна історія. Я просто завжди намагаюсь пояснити, коли там говорю з державними діячами на такому рівні, що для держави це не стільки питання моральної, етичної відповідальності перед людьми з інвалідністю, а це ще й прагматичний підхід. В першу чергу, велика кількість, великий відсоток від працездатного населення мають інвалідність. Зараз з війною ця криза робочої сили посиляться. І я вважаю, що люди з інвалідністю - це потенціал, враховуючи те, що у нас є там зараз і робота, і онлайн, і все інше. Тому я вважаю, що держава має створювати всі умови, щоб людина з інвалідністю не була не просто споживачем соціальних послуг, а ще й намагались розвиватися і приносити користь суспільству. Ну, зрозуміло, ми не можемо говорити про всіх абсолютно. Є випадки, де цього не можна зробити. Тому вважаю, що ось треба з точки зору держави підходити ось саме з цієї точки зору, а громадськість, має підштовхувати, допомагати, вимагати. І з вами дуже, ну, з вами абсолютно згоден, що громади, ну, і громади теж будуть дуже сильно відчувати кризу з робочою силою, з усі ці проблеми, бо вони ж, ну, розподіляються горизонтально. Так, щоб я вам сказав конкретно: "Зробіть оце і оце чи скажіть таке слово". Ну, звісно, я не знаю.

І: Добре. Окей. А в мене наступне запитання. Яким чином нам покращувати взаєморозуміння і от оцю взаємо, я не знаю, діяльність цих людей, щоб, не відділяти їх, не створювати якісь свої простори, а щоб, навпаки, люди взаємодіяли разом. От як ви це можете коментувати?

Р: Ну, ви знаєте, коли я був ще дуже молодий, давно навчався в пединституті і хтось сказав з моїх викладачів, що типу дітей треба виховувати тоді, коли вони лежать в поперек, коли лежать в поперек ліжка їх батьки. Тобто коли дітьми є ще їх батьки. Розумієте, в цьому сенсі, тому і один раз я проводив вебінар там для соціальних працівників от на тему, як відноситись до ветеранів з інвалідністю, як все і мене одна жіночка, психолог зі школи, запитала: «А як підготувати дитину в школі, що папа повертається з інвалідністю її?» Що я сказав. Ну, що діти тут, фактично вони не треба було нічого спеціально робити, якби діти були розуміли, що це, є і дітки з інвалідністю, що це немає щось такої катастрофи, що якщо людина там має інвалідність, а оскільки у нас діти, живуть це окремих школах, де таких дітей немає, то звісно, що цього не може бути. А діти, вони швидше привчаються до цього.

Тому, звісно, тут треба знову не хочу говорити лозунгами, тому що є дуже багато, я знаю особисто вчителів чи директора школи з громади, яка каже: «Ну, приводять, сказали, що дитина, діти з церебральним паралічем мають вчитись в школі». А воно приходить в нього слюні течуть, він сидить. На що він мені в школі? Ну я розумію, ну от як дитина сюди прийде, чи батьки, ну яке буде відношення, якщо директор так відноситься? І я, ну не можу сказати, ми ж не можемо змінити зараз всіх вчителів, але все рівно, знову ж таки має бути наполеглива робота з виховання, починаючи з дитячого садочку. Ну і бажано, щоб це було були не фільми про те, чи не книжки і комікси, як треба відноситися, щоб ці діти були реально поряд з дитячого садочка, щоб люди звали, що це просто дитина там пересувається на кріслі колісному, але вона така, як і я. І ще хочу сказати, ну, важлива тема деінціалізації ось цих дитячі будинки, оці всі резервації державні, що вони одразу програмують дітей на другосортність з комплексом меншовартості. І тоді ми виходимо, що навіть уже суспільство хоче якийсь крок з зробити. А ці люди, вони вже не хочуть, вони прийняли, знайшли собі цю точку комфорту, що ми ось люди другого сорту, дайте нам просто більше грошей на соціалку і таке інше. Тому і оце теж має значення, щоб якомога в кращих умовах росли ці діти і росли, і мали можливості. Тому тут, просвітництво тут в першу чергу просвітництво і можливості для дітей з інвалідністю, їх батьків.

І: Абсолютно. Добре. Дуже дякую. В мене останнє запитання от міркуючи про якесь повноцінне інклюзивне суспільство, які б ви його бачи або хотіли б бачити там зараз в українських реаліях або через 10 років? От які характеристики є в цього нашого суспільства, що ви отак сидите на вулиці, дивитесь і кажете: «Оце в нас інклюзія процвітає». От яким це має бути суспільство?

Р: Ну, де всім людям буде житися в ньому комфортно. На вулиці можна побачити людину на кріслі колісному будь-де, чи на пляжі, чи там, на цьому чортовому колесі. Ну, я не знаю, де. Так само там незрячі люди можуть спокійно собі там іти туди, куди він захоче. Не тому, що там плитка скінчилася, щоб для мене не було, не виникало, наприклад, питання: «Я хочу поїхати там у Львів чи кудись чи в Кам'янець-Подільський подивитися замок. А чи зможу я туди доїхати? А як же мені сісти на потяг? А як же мені», щоб я просто мені захотілося, я взяв це і зробив і не думав, яким це чином. Чи зможу я, чи не зможу, чи доїду туди, чи не доїду. Ось ось таке, щоб і ніхто на мене не вважав мене, що я якийсь особливий, щоб мене сприймали як там брүнета чи як блондина. Ось таке я хотів би бачити таке ідеальне суспільство, де в колах, в дитячих садочках були дітки і з інвалідністю в тому числі і вони разом гралися спокійно і не було ніяких не виникало запитань: «А що це мама? Хто це? Що це? Космонавт якийсь?».

Р: Я вважаю, що це питання залежить від всіх. І від людей з інвалідністю, і від суспільства, і від держави. І якщо працювати тільки на на одну сторону, в один бік. Якщо тільки бігати, мітингувати до органів державної влади, це все рівно нічого не зміниться. Якщо ми не будемо змінювати свідомість громадян і свідомість людей з інвалідністю. Оце все має бути.

Приклад мемосу інтерв'ю**Мемос глибинного інтерв'ю №1
(База 1/11)**

Інформація про інтерв'ю: дата – 02.04.2025; тривалість – 78 хвилин; місце проведення – платформа Zoom (онлайн); дозвіл на запис від респондента – отримано (усний); технічні складнощі – вирішенні веденням мемосу.

Інформація про респондента: ветеран, наразі виведений зі штату через поранення, яке отримав у ході виконання бойового завдання, фахівець із супроводу ветеранів у місті Золотоноша, Черкаська область.

Як змінилося Ваше життя після отримання інвалідності?

Андрій сказав про фізичні обмеження (і то трохи каже щось не виходить). Став дотримуватися правил дорожнього руху при переході дороги (не бігти, а спокійно). Спочатку було почуття провини, що ти десь затримуєш людей (по сходах чи ще десь) - зараз вже ні, бо ти не можеш так же швидко пересуватися.

Які найбільші виклики Ви відчули після повернення до цивільного життя у громаді?

Місця для паркування осіб з інвалідністю не завжди є. У громадському транспорті не завжди зручно.

Що для Вас означає інклюзія? Чи завжди інклюзія має з'являтися на запит окремому досвіду інвалідності? Як, окрім реакції на окремі досвіди, громада може підтримувати і розвивати інклюзію? Чи має інклюзія стосуватися окремих дій та послуг чи це має бути на рівні соціальної цінності?

Андрій сказав - що інклюзія для всіх може сприйматися по-різному. Ставитися до військових, як до звичайних людей. Не жаліти, не бути вдячними, не цілувати їх у задне місце, вони всі дорослі люди. Не «немає ножки», а немає ноги.

Андрій - Коли виставляють протези на загал - це не естетично, це не є природно. Коли підкатують штанину спеціально, щоб всі про це знали. Я можу дивитися на свій протез, але на інші це не приємно. Це не є нормою і кажуть ой як гарно - так як гарно, якісь обрубки зшиті.

Я і коли не був звільнений з війська мені не подобалося ходити в формі. Бо хтось там ой дякую, давайте обніму. Та не потрібно дякувати. Я сам пішов до війська. У мене були чіткі переконання чому йти. Я пішов більше через те, що мої рідні бул в окупації і мені хотілося наблизити перемогу. І всі мали різні причини. Хтось через фінанси, хтось як не відповідати за кримінальним кодексом - різні речі.

Так само, коли говорять «мені подобається вбивати» - та не може це подобатися, це вже відхилення певна (на думку Андрія). Сказати, що був бій і мені подобається вийти живим, це так.

Краще зараз все зробити для таких людей як я, бо їх буде тільки більше. Підготувати всі послуги, облаштування, пандуси.

Які ініціативи чи програми Вам реально допомогли адаптуватися?
Програма протезування є, отримання транспортного засобу, стоматологія.

Що мотивувало саме Вас зайняти у своїй громаді цю проактивну роль? Чому або як так вийшло? Розкажіть свою історію, яка спонукала Вас дійти до цього моменту зараз. Складно з працевлаштуванням для осіб з інвалідністю. Зп йому фінансує міська влада. Таких людей як я буде більше.

Андрій не може нічим не займатися, був підприємцем до війни. Коли тільки зробили протезування, повільно пересувався. Є будинок, якісь квіточки. Це все дуже монотонно. Мені потрібно бути між людей. Плюс я людина, яка пройшла весь цей процес - я знаю, які документи потрібні, куди йти. Навіть не гроші йому стимулювали, а просто мотивація. Там з обла радою говорив, що дайте мені людей (вони на цих людей кошти заробляють, а ми безкоштовно), кажу їм ми робимо спільну гарну справу, давай якимось разом.

Це єдина робота за моє життя, де я отримую задоволення, а не «фух, знову цей понеділок».

Як би Ви оцінили рівень інклюзивності в своїх громадах зараз? З якими найбільшими перешкодами Ви стикаєтеся в повсякденному житті? *Де є найбільші складнощі? – чи вбачаєте Ви певні шляхи їхнього подолання? Кооперація яких інституцій, чи взагалі які дії потрібні зараз у Вашій громаді для розвитку інклюзії?

Андрій сказав десь на 8 з 10. 2 бали через погану поінформованість - люди не вірять, що це безкоштовно. Кажу - я там по локальним чатам поширюю інформацію, що таке є і все це безкоштовно. А люди не вірять, думають, що це шахраї і чомусь вирішують звертатися до юристів і платять там 500 грн. Бо от пишуть про права військових. Військовий має право на житло. Добре. Куди йти, де брати те житло. Які документи. Це не все так просто. Зараз звертаються більше вже.

Про кооперацію з департаментом соц захисту, міською владою.

Я не звик жалітися. Мені все подобається. У нас в Золотоноші все є. Є реабілітація безкоштовна, якщо ти з міста (якщо з громади, то платить громада, а це також по суті людині безкоштовно), є психологи, є перукарня, є пральні, є наші консультації. Все є.

Які нормативно-правові документи, що чинні зараз, Ви вважаєте гарними, а що потребує переосмислення? А можливо, взагалі щось не враховано і Україна потребує нормативного підґрунтя саме в цих пропущених моментах?

Я так не муштрував нормативну базу, але - багато чого написано, написано красиво, але не все відповідає реальності і в реальності по факту такого немає. Наприклад, звернулася до мене людина військового, який зник безвісти. І там є пільга 50% та транспорт (потрібно подивитися). Але по суті ті вимоги, які там прописують з документами - людина не може отримати ці 50% пільги.

Є черга на отримання транспортного засобу і то там або у людини немає 2 рук чи при повній сліпоті - питання нашо тобі взагалі машина. І минулого року я був 1 100 якимсь. Це просто черга.

На Вашу думку, що зараз може сприяти розвитку інклюзії в нашому суспільстві?

Люди закриваються ж - бо хтось там «ой таким травматичний досвід» - і тоді людина закривається на 5 замків.

Як суспільство може стати більш інклюзивним у ставленні до ветеранів та людей з інвалідністю?

Ставитися до ветеранів як до звичайних, повноцінних людей. Ми всі і так різні (різні склади розуму - але ніхто ж не каже що ооо дурачок), так само і тут ніхто немає казати, «ой, а без ножки». Я завжди говорив, не потрібно ідеалізувати військових - вони такі ж люди як і всі. Це робота, да трохи більш небезпечна, але це робота. Ми так же працюємо як і всі.

Як можна покращити соціалізацію та взаєморозуміння між ветеранами, військовими з інвалідністю та іншими членами суспільства?

Має бути взаємні дії. Чомусь всі говорять що от громади, суспільство відповідальне за інтеграцію і вони мають приймати, робити певні зусилля для забезпечення інтеграції ветеранів. Та ні! Ветерани також мають робити певні дії і адаптуватися до суспільства. Чекати, що за них все зробить держава і все на блюдечку дадуть - не правильно. Всі дорослі люди. Ти ж чоловік, ти ж герой - ну так залишайся ним і після звільнення з війська.

Комусь потрібна реабілітація медична. Вони приходять до мене і кажуть немає УБД чи немає інвалідності. Кажу так давай ми тобі зробимо. А він мені каже - що йому держава щось має. Я кажу - як ти це собі уявляєш, що прийде Зеленський і Сирський і торжественно вруть тобі це УБД. Та ні. Військовий має звернутися, іти і запитувати.

Це так само як до мене звернулася мами військового і каже ойойойо нікому не потрібен мій синок, якому на хвилинку 45 років. Ти доросла людина, я що на одній нозі буду бігати за тобою і все підносити?

Міркуючи про повноцінне інклюзивне суспільство, яким Ви його бачите (хотіли би бачити) зараз в українських реаліях?*які його основні характеристики? що має бути в суспільстві (практики, дії, певна інфраструктура), щоб Ви сказали – “так, ми живемо у суспільстві, яке сприяє інклюзії, враховує і поважає її”?

Стабільність єдине, що приходить на думку. Буде стабільність, тоді буде відчуття повноцінного життя. Бо ти не впевнений в завтрашньому дні. Сьогодні я отримую пенсії 35 тис. гривень, а завтра держава скаже що достатньо 5 тис. Хто знає. Тому стабільність потрібна нашій державі. Наша держава завтра настільки розштана, немає можливості щось планувати, прогнозувати, бути впевненими у майбутньому, коли буде стабільність буде і це все.

Додатково запитувала про напругу у суспільстві між цивільними і військовими на базі соціальних пільг.

Запитання таке: як працювати з тим, що через те, що цивільні знають про різні пільги (комуналка, проїзд, безкоштовне лікування тощо), створюються і заздрощі (а так тоді потрібно всім) і конфлікти (а чого так) й інші деструктивні штуки?

Відповідь. Держава все це робить для того, щоб мотивувати долучатися до війська. Всім пообіцяли, 100% комуналки, санаторії, мальдіви, проїзди, гроші - все так красиво написано, але не відповідає реальності. 100% це не про те що я нічого не плачу - 365 грн в місяць мені приходить, і від держави я маю на 4 100 твердого палива - у мене камін, це на 2 тижні. Пенсіонери мають більшу субсидію чим я. Я отримав одноразову виплату по втраті кінцівки від держави 1 млн 200 тис. І всі говорять так це так багато. А коли я їм кажу - міняю ці гроші на ногу. Кажу давай я тобі віддам гроші, а ти мені ногу - тоді всі мовчать і кажуть та ну ні.

Хто це говорить. Напевно ті люди які не хочуть працювати. Якщо не ця робота - то я і так заробл кошти. потрібен буде будинок - я його побудую. Ніхто ніколи не каже мені не вистачає мізків же, а тут чогось не вистачає...

Ще запитала як довго він працює на цій посаді і чи більше стало звертатися людей до послуг соціального супроводу.

3 місяці. міг би більше, але диплом агронома вирішили, що я не так зможу донести інформацію і розповісти які документи там потрібно. Спочатку люди не знали, що таке є. Зараз більше.

Ще питання, де інтегруватися простіше у малій громаді чи великому місті. На що краще робити фокус при вливанні ресурсів у інтеграційні політики?

Для мене краще в золотоноші. Я сам з Харкова і велике місто, це тякучка. Там навіть щоб спуститися в метро - та ви шо тебе задавлять. Для мене мала громада - тут спокійніше життя, більш розмірене.